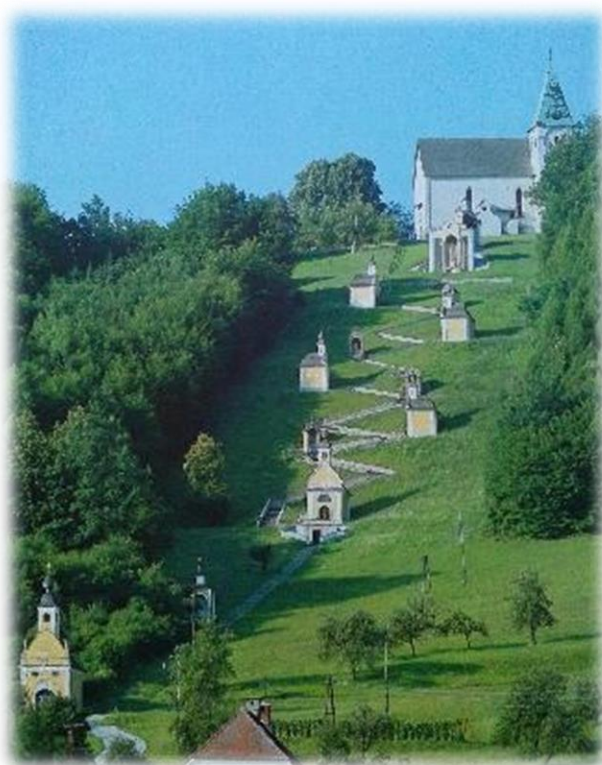

KUGA NA CELJSKEM IN KULTURNA DEDIŠČINA, POVEZANA Z NJO

RAZISKOVALNA NALOGA

AVTORJA: LAURA STOPAR, ALEN DROFENIK
MENTORJA: MARKO MOŠKOTEVC, URH FERLEŽ

MESTNA OBČINA CELJE, MLADI ZA CELJE
CELJE, 2018

Šolski center Celje, Gimnazija Lava

KUGA NA CELJSKEM IN KULTURNA DEDIŠČINA, POVEZANA Z NJO

RAZISKOVALNA NALOGA

ETNOLOGIJA

Avtorja:

Laura Stopar, 1. letnik

Alen Drofenik, 1. letnik

Mentorja:

Marko Moškotevc, prof.

Urh Ferlež

Mestna občina Celje, Mladi za Celje

Celje, marec 2018

UVOD

Kuga ali »črna smrt« je nalezljiva bolezen, ki je zaznamovala svetovno, evropsko in tudi slovensko preteklost. O tej bolezni pričajo že zapisi iz Mezopotamije, kasneje pa se je njena epidemija pojavila še večkrat. Tudi v naših krajih so se predniki po svoje borili z njo. O tem priča več ohranjenih zapisov, zelo zanimiv pa je tale, ki se je ohranil v cerkvi sv. Roka v Šmarju pri Jelšah: *»Leta 1645 razsajala je v Ptujih kuga. Dva Šmarčana jo prineseta ondot v tukajšnjo vas Breclovo. Bolezen se začne širiti po vsej fari. V kratkem času podavi nad 200 ljudij. Da bi ljubi Bog odvrnil šibo kaznivko, sezidala se je bila na tem hribu kapelica, služba božja se je opravljala v njej prvokrat vsako drugo nedeljo v adventu, drugikrat o sv. Štefanu in tretjikrat o sv. Boštjanu s procesijoj leta 1646. Bog je na priprošnjo Matere Božje, sv. Roka in sv. Boštjana uslišal skesane in vroče molitve ter strašno kugo mahoma pognal iz dežele. O čudežu totem pričata častni gospod Luka Grbec, bivši župnik tukajšnji, in Janez Jožef Sonce, komisar Šentjurski z vsemi Šmarčani in sosednjimi farani vred. 10 aprila 1646.«¹*

¹ Napisi v cerkvi sv. Roka v Šmarju.

KAZALO

UVOD.....	2
KAZALO.....	3
ZAHVALA.....	4
POVZETEK.....	5
ANKETNI VPRAŠALNIK.....	7
I. TEORETIČNI DEL.....	8
1. KAJ JE KUGA?.....	8
1.1 POJAV IN VRSTE KUGE.....	12
1.2 SVETI ROK – ZAVETNIK PRED KUGO.....	14
1.3 CERKEV IN NJEN ODZIV NA KUGO.....	16
2. KUGA NA SLOVENSKEM OZEMLJU.....	18
2.1 KUGA NA ŠTAJERSKEM.....	23
2.2 KUGA NA CELJSKEM.....	25
II. PRAKTIČNI DEL.....	27
3. ORIS CELJA IN ŠMARJA PRI JELŠAH OB KONCU 17. STOLETJA.....	27
3.1 ZNAČILNOSTI ROMANJ V 17. IN 18. STOLETJU.....	31
3.2 OPIS CELJSKE KALVARIJE.....	34
3.3 CERKEV SV. JOŽEFA NAD CELJEM.....	36
3.4 MARIJINO ZNAMENJE V CELJU.....	38
3.5 OPIS ŠMARSKE KALVARIJE.....	39
3.6 CERKEV SV. ROKA NAD ŠMARJEM.....	43
3.7 MATEJ VREČER (1702–1758).....	44
3.8 MUZEJ BAROKA V ŠMARJU PRI JELŠAH.....	45
4. ANALIZA ANKETE.....	46
5. SLOVARČEK MANJ ZNANIH POJMOV.....	51
ZAKLJUČEK.....	52
VIRI IN LITERATURA.....	53
PRILOGE.....	55

ZAHVALA

Zahvaljujema se mentorjema Marku Moškotevcu in Urhu Ferležu za strokovno pomoč, vzpodbujanje in usmerjanje pri nastajanju naloge.

Hvala mag. Jani Kvas za lektoriranje in dijakom Gimnazije Lava ter vsem, ki ste sodelovali v anketi ali nama kako drugače pomagali pri raziskovanju.

Laura Stopar in Alen Drofenik

POVZETEK

Kuga se je kot družbeni pojav močno zasidrala v vsakdanje življenje naših prednikov. Čeprav danes to ni več bolezen, ki bi resno ogrožala naše zdravje, spomin nanjo ostaja živ. Naši predniki so namreč postavili veliko obeležij – cerkva, kapelic, križevih potov, kužnih znamenj, ko so prosili za zdravje oz. »izcelitev«.

Raziskovala sva kugo na Celjskem. V teoretičnem delu svoje naloge sva predstavila to bolezen in njene zgodovinsko izpričane epidemije, posebej tiste, ki so se pojavljale na slovenskem ozemlju od prvih izbruhov do zadnjega velikega vala v 17. stoletju. V praktičnem delu sva se posvetila krajema Celje in Šmarje pri Jelšah v času zadnje epidemije, opisala sva značilnosti romanj v proučevanem obdobju in kulturne spomenike, ki so povezani s kugo – cerkvi ter kalvariji v Celju in Šmarju pri Jelšah. Ob tem sva izvedla anketo, s katero sva želela ugotoviti, kaj ljudje v naši neposredni okolici vedo o nekoč smrtonosni bolezni in kako poznajo kulturno dediščino, povezano z njo; s pomočjo odgovorov anketiranih sva potrdila oz. ovrgla svoje hipoteze.

CILJI IN HIPOTEZE

Z raziskovalno nalogo želiva raziskati kugo na Celjskem in spomenike, povezane z njo. Nalogo sva izbrala, ker naju zanima cerkvena kulturna dediščina, ki je neposredno povezana s pojavom te bolezni v 17. stoletju. Idejo za raziskovanje sva dobila, ker izhajava iz Šmarja pri Jelšah in ker se šolava v Celju, ki ga je, prav tako kot kraj najinega bivališča, zaznamovala epidemija kuge. V nalogi želiva predstaviti tudi kalvariji, ki sta bili nekoč v obeh krajih vključeni v večja cerkvena praznovanja.

Postavila sva naslednje hipoteze:

1. Anketirani znajo poimenovati dve vrsti kuge.

Meniva, da bodo pravilno poimenovali bubonsko in kožno kugo.

2. Anketirani ne vedo, od kod je prišla kuga v slovenske dežele (na Štajersko).

Domnevava, da ne vedo, kaj je povzročilo zadnji večji val kuge na današnjem slovenskem ozemlju.

3. Anketirani vedo, zakaj sta nastali kalvariji v Celju in Šmarju pri Jelšah.

Predvidevava, da vedo, da sta kalvariji nastali kot posledica epidemije kuge na Štajerskem v 17. stoletju.

4. Anketirani ne vedo, koliko kapel (postaj) imata kalvariji v Celju in Šmarju pri Jelšah.

Kalvariji v Celju in Šmarju pri Jelšah sta eni lepše ohranjenih kalvarij v Sloveniji. Šmarska ima 14, celjska pa 5 ohranjenih kapel (postaj).

5. Anketirani poznajo praznovanje, povezano s sv. Rokom.

Sv. Rok, znan kot zavetnik pred kugo, goduje 16. avgusta. Na ta dan v Šmarju pri Jelšah poteka veliko praznovanje, ki izhaja iz 18. stoletja.

6. Anketirani ne znajo opisati sv. Roka kot zavetnika pred kugo.

Sv. Roka pogosto upodabljajo v romarski obleki, z romarsko palico in bučo; z roko kaže kužno bulo na stegnu. Ob sebi ima psa s kruhom v gobcu.

ANKETNI VPRAŠALNIK

Dovolite nama, da se vam najprej predstaviva. Sva Laura Stopar in Alen Drofenik, dijaka 1. letnika Gimnazije Lava, ki deluje na Šolskem centru Celje. V letošnjem šolskem letu raziskujeva kugo na Celjskem in kulturno dediščino, povezano z njo. Za lažjo pridobitev podatkov vas prosiva, da rešite anketo z nekaj vprašanji.

SPOL: M Ž STAROST: do 20 let 20–60 let nad 60 let

1. Kaj je povzročilo epidemije kuge? Poimenujte dve znani vrsti te bolezni.

2. Od kod se je kuga razširila v slovenske dežele? Katere kraje v naši bližnji okolici je prizadela v zadnjem večjem valu ob koncu 17. stoletja?

3. Kateri kulturni spomeniki v Celju in Šmarju pri Jelšah so neposredno povezani s kugo? Na kratko jih opišite.

4. V Celju in Šmarju pri Jelšah sta se ohranili znani kalvariji (križeva pota). Koliko kapel (postaj) ima celjska in koliko šmarska kalvarija?

5. Sv. Rok je znan kot zavetnik pred kužnimi boleznimi. Kdaj goduje in kako v Šmarju pri Jelšah obeležujejo njegov god?

6. Kako je v katoliški cerkvi upodobljen sv. Rok? Ali lahko na kratko opišete legendo, povezano s tem svetnikom?

Hvala za vaše sodelovanje!

I. TEORETIČNI DEL

1. KAJ JE KUGA?

Kugo so poznali že stari Asirci in Babilonci. To dokazujejo klinopisi, ki omenjajo boga kuge. V Egiptu, še posebej v delti Nila, ki je njegov najbolj obljuden del, so kužne bolezni razsajale že v najstarejših časih (od okoli leta 3000 pr. Kr. naprej). V svetopisemski Stari zavezi se več kot tridesetkrat srečamo s hebrejsko besedo »daebhaer«, ki jo je Luther po navadi prevedel kot »pestilenz«. Gre za pestilenco kot božjo kazen, roko Gospodovo, s katero bo ljudstvo uničeno in pogubljeno.²

Prvi podrobnejši opis bolezni lahko najdemo v 5. stoletju pr. Kr., ko je grški zgodovinar Tukidid živo opisal epidemijo neznane bolezni, ki se je širila v Atenah leta 430 pr. Kr. in še nekaj naslednjih let. Peloponeška vojna (431–404 pr. Kr.) med Atenami in Šparto je trajala že drugo leto in zmagovita špartanska vojska je pustošila po Atiki (hriboviti pokrajini na jugovzhodu Grčije). Vojni načrt atenskega voditelja Perikleja je izhajal iz premoči atiškega ladjevja. Cilj ni bil zaščititi Atiko, temveč atiško prebivalstvo naseliti znotraj atenskega obzidja in hkrati z ladjevjem napasti peloponeško obalo. Prav koncentriranje atiškega prebivalstva znotraj Aten je skupaj z neznosnimi življenjskimi razmerami močno pripomoglo k nagli širitvi kuge in še hitrejšemu umiranju ljudi.³

SLIKA 1: MICHEL SWEERTS: ATENSKA KUGA

(http://www.worcesterart.org/Hope/sweerts_plague_detail.htm)

Atenci so zaman poskušali odkriti vzrok smrtonosne bolezni. Zanje preprosto ni bilo zdravila. Sprva so bili prepričani, da so jim njihovi nasprotniki Špartanci zastrupili vodnjake, nato pa so

² Matej Grošelj, Vpliv epidemičnih bolezni na spremembe v gospodarstvu, Ljubljana, 2002, str. 9, 10.

³ Grošelj, str. 11.

začeli obtoževati svojega voditelja Perikleja in njegovo taktiko (koncentracija ljudi za atenskim obzidjem). Ogorčenje ljudstva se je poleglo šele, ko je leta 429 pr. Kr. Periklej umrl za »atensko kugo«. Tedaj so Atenci začenjali verjeti, da so jim bolezen poslali jezni bogovi.⁴

V antičnem Rimu so bile velike epidemije zelo pogoste, še zlasti v glavnem mestu, središču imperija, kadar je Tibera poplavila mesto in okolico. Zaradi velikosti imperija v njegovi zgodovini skoraj ni leta, da ne bi od kod poročali o kakšni manjši ali večji epidemiji. Verjetno najhujša epidemija kuge, ki je prizadela rimsko cesarstvo, je bila tako imenovana »antoninska kuga«. Bolezen, katere pojavna oblika je tako kot pri »atenski kugi« neznanka, je rimska vojska leta 166 prinesla iz Sirije. Tudi Mark Avrelij, rimski cesar med letoma 161 in 180, je leta 180 podlegel skrivnostni infekcijski bolezni. Prvi kužni val je trajal do leta 180. Leta 251 v Egiptu izbruhne neznana bolezen, ki se kmalu razširi na celoten imperij. To je bil drugi val, ki se je vlekel vse do leta 270, ko je umrl cesar Klavdij Gotik po vsega dveh letih vladanja.⁵

Po »antoninski kugi« je prva dokumentirana infekcijska bolezen »Justinijanova kuga« iz 6. stoletja. Ta ni več samo ljudska, ampak je točno določena bubonska (bezgavčna) kuga. V času vlade bizantinskega cesarja Justinijana so leta 542 zanesli kugo iz Male Azije v Bizanc. V Bizancu naj bi na vrhuncu epidemije vsak dan umrlo od 5.000 do 10.000 ljudi, kuga pa je v valovih trajala celih petdeset let, vse do leta 580. V tem času je umrlo več kot pol bizantinskega prebivalstva, med nam bližnjimi kraji je bil najbolj prizadet Zadar. Bizantinski zgodovinar Prokopij meni, da se je Justinijanova kuga leta 541 pojavila v Egiptu, potem pa se je začasno ustalila v Bizancu. Tam se je širila po trgovskih in vojaških poteh, in sicer vedno po enakem vzorcu – od obale proti notranjosti. Pri tem velja omeniti, da naj bi smrtnost v obeh rimskih imperijih znašala okoli 25 % celotne populacije.⁶

SLIKA 2: ZA JUSTINIJANOVO KUGO JE BILA ZNAČILNA NEKROZA DLANI.

(https://sl.wikipedia.org/wiki/Justinijanova_kuga#/media/File:Hand_necrosis_caused_by_plague.jpg)

⁴ Grošelj, str. 15.

⁵ Grošelj, str. 16.

⁶ Grošelj, str. 18.

Mnogi menijo, da zgodovina ne pomni večje epidemije nalezljive bolezni, kot je bila »črna smrt« poznega srednjega veka. Kužna pandemija, ki je leta 1347 tako ali drugače spremenila velik del Evrope, je bila posledica mongolskih osvajanj, ki so oživila svilne poti in olajšala gibanje bolezenskih klic po azijski celini. Džingiskan (1167–1227) je združil nomadska ljudstva in ustvaril mogočen imperij, ki je segal od Kitajske do vzhodne Evrope. Natančnega kraja izvora omenjene bolezni ne moremo določiti. Brez težav pa lahko navedemo njeno širšo lokacijo. Krščanski nagrobniki nedaleč od jezera Issyk Kul (Kirgiško toplo jezero) pričajo, da je »črna smrt« že leta 1338 kosila med prebivalci srednje Azije. V trinajstih letih je zajela vse dežele starega sveta, ki so trgovale med seboj.⁷

Po pustošenju v Aziji (trgovske karavane so kugo s Kitajske prenesle na Tibet, v Indijo, Perzijo, Malo Azijo) se je »črna smrt« začela pomikati še bolj proti zahodu oziroma proti Evropi. Prve novice o njeni pogubni moči so leta 1345 dosegle evropska pristanišča. Leta 1346 se je bolezen razširila do skrajnega roba vzhodne Evrope, do polotoka Krim (ob Črnem morju). Po besedah nekega italijanskega kronista je napadla tatarsko vojsko (vodil jo je Janibeg), ki je tedaj oblegala genovsko trgovsko pristanišče Kaffo. Tatari so v želji, da bi osvojili mesto, trupla umrlih za kugo s katapulti izstreljevali prek visokega obzidja. Tako se je okužba hitro razširila med naseljenci v tej italijanski koloniji. Ti so začeli odlagati trupla, ki so bila prave »ekološke bombe«, v morje, vendar prepozno. V strahu pred močno tatarsko vojsko so prebivalci zbežali z galejami, a mnogo jih je umrlo, še preden so zapluli v Sredozemsko morje. Leta 1347 je »črna smrt« zapustila Kaffo, napadla Carigrad in se nato širila proti zahodu, v afriški Kairo in Messino na Siciliji. Na začetku leta 1348 se je njena pot nadaljevala po relaciji Pisa, Genova, Benetke, Marseille in Barcelona, segla pa je še globlje v notranjost Evrope. Aprila 1348 so bile na vrsti Firenze; Giovanni Boccaccio je opisal pustošenje in usode ljudi iz tega mesta v predgovoru k Dekameronu. Tudi v Parizu je bolezen razsajala spomladi 1348, proti koncu istega leta se je širila po Nemčiji in jugu Anglije, sredi leta 1349 pa je preko Severnega morja in Baltika prešla v skandinavske dežele. Maja 1349 je zajela Norveško, sledili sta Danska in Švedska. Zahodnoevropske kraje je podobna usoda doletela konec leta 1350, Rusija pa je bila na vrsti leta 1351. Bolezen je segala do Kijeva.⁸

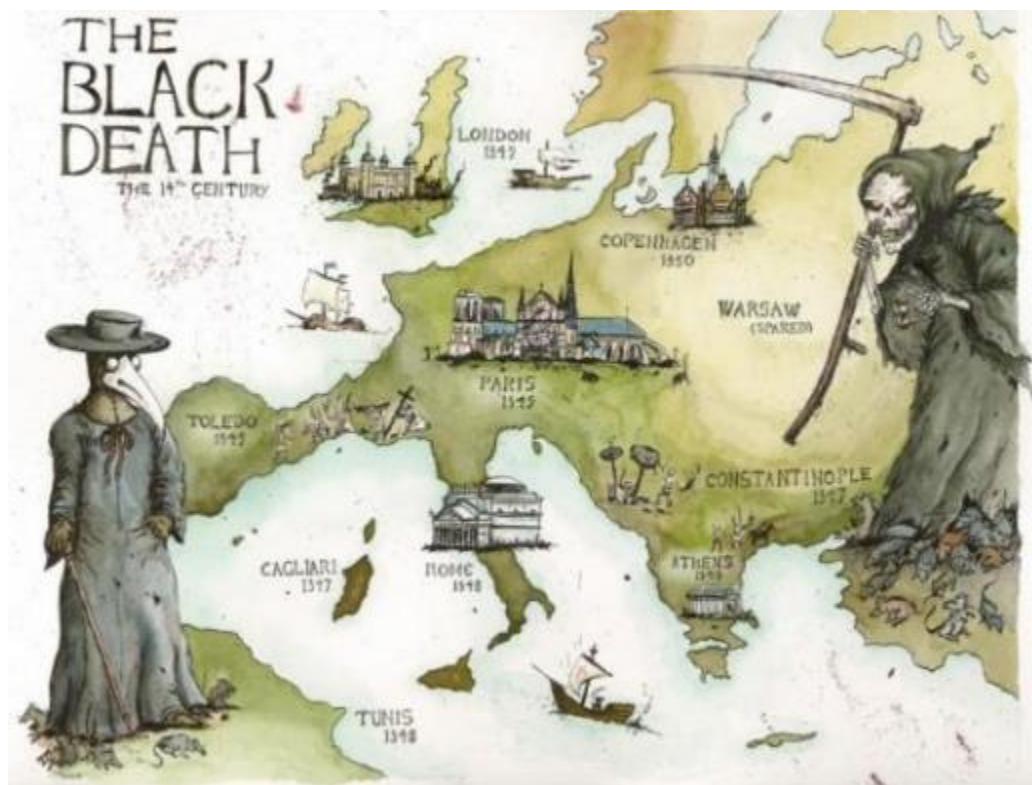
»Ta nadloga je v srca mož in žena zasejala velik strah in grozo, bratje so zapustili brate, strici nečake, sestre svoje brate in v mnogih primerih žene svoje može. Toda najhuje /... /, očetje in matere so zavračali negovanje in pomoč lastnim otrokom.«⁹

Pa smrtnost? Za boljšo predstavo o številu umrlih lahko služi naslednji podatek: Večina strokovnjakov se strinja z oceno, ki jo je podal francoski zgodovinar in pesnik Jean Froissart; ta navaja, da je v Evropi v času od leta 1347 do leta 1351 umrla tretjina vseh prebivalcev.¹⁰

⁷ Grošelj, str. 23–25.

⁸ Grošelj, str. 26.

⁹ Giovanni Boccaccio, Dekameron, uvod.

SLIKA 3: ŠIRJENJE KUGE V EVROPI V 14. STOLETJU

(<https://historyourevolution.wordpress.com/2017/09/24/black-death-ransacks-europe/>)

Po »črni smrti« so bile epidemije sicer pogoste, vendar nobena ni dosegla njenega učinka. Med pomembne kuge vsekakor uvrščamo tisto iz leta 1720, ki je prizadela Marseille. Od 100.000 prebivalcev naj bi jih pobrala kar polovico. Kot njeni posledici se največkrat omenjata krčenje oziroma prenehanje trgovanja z oblekami s Srednjim vzhodom in pospeševanje zahodnoevropske globalne kolonizacije ter gospodarskega razvoja. Moskvo je podobno usodna kuga zajela 50 let pozneje. Celo tehnološki razvoj v 19. stoletju (na primer gradnja železnic) in večanje obsega kopenske trgovine pa nista več prinesla kuge pandemičnih razsežnosti. To seveda ne pomeni, da je kuga izginila z obličja Zemlje. Še danes ta bolezen ni izkoreninjena. Kužni rezervoarji v revnih (higiensko in življenjsko neustreznih) delih držav, kot je na primer Indija, omogočajo njen obstoj v endemični obliki.¹¹

¹⁰ Grošelj, str. 27.

¹¹ Grošelj, str. 53, 54.

1.1 POJAV IN VRSTE KUGE

Po sodobnem razumevanju gre primarno za bolezen majhnih sesalcev. Razširjena je v populaciji divjih glodalcev, in sicer med svizci, vevericami, prerijskimi psi, mišmi ter podganami, ki hkrati predstavljajo njen naravni rezervoar. Kuga lahko okuži tudi domače glodalce, na primer sive podgane. Podgana, ki je okužena s kugo, ima lahko v svoji krvi več sto tisoč bacilov kuge. Podganje bolhe (*Xenopsylla cheopis*) živijo v dlaki podgane in se hranijo z njeno krvjo. Pri enem hranjenju dobi bolha z zaužito krvjo do 5000 bacilov kuge. Bacili se nato v bolhi razmnožujejo in v nekaj dneh zapolnijo njen želodec. Ko sestradani bolhi umre podgana, bolha išče najbližjo toplokrvno žival. Podgane se navadno zadržujejo v bližini ljudi, zato lačna bolha v stiski napade tudi človeka in ga z ugrizom okuži z bakterijami kuge. Pri tem je potrebno poudariti, da so ljudje res le sekundarne in naključne žrtve. Bolha se človeku običajno izogiba; omeniti velja še, da postane lačna, ko se bakterija prične množiti v njenem telesu in s tem povzroči blokado želodca. Kuga se torej prenaša s podgane na bolho in z bolhe na človeka.¹²

SLIKA 4: PODGANJA BOLHA (*Yersinia pestis*) JE GLAVNA PRENAŠALKA KUGE.
(<https://blog.education.nationalgeographic.org/2015/10/01/plagues-patient-zero/>)

Vrste kuge

Sodobna medicina loči tri glavne vrste kuge: bubonsko (bezgavčno), pljučno in septično. Te se ne prenašajo z enakim bacilom. Bacil lahko nastopi v vnetih bezgavkah, krvi ali pljunku.¹³

Najbolj je razširjena bubonska kuga. Pri njej bacil povzroči zatekanje limfnih žlez, ki ga spremljajo zvišana telesna temperatura, bolečine po vseh delih telesa, krči in bruhanje. Bolezen nastopi nenadno, z visoko vročino, mrzlico, splošno šibkostjo in glavobolom. V nekaj

¹² Grošelj, str. 17.

¹³ Grošelj, str. 17.

urah sledi pojav izjemno povečanih in bolečih področnih bezgavk – buba, najpogosteje v pazduhah, dimljah ali na vratu.¹⁴

Pljučna kuga je najbolj virulentna in najredkejša. Vname pljuča in povzroči do 95-odstotno smrtnost. Najpogosteje nastane z razsojem okužbe iz buba, možna pa je tudi primarna okužba s aerosoliziranimi kapljicami – prenaša se lahko s človeka na človeka, brez posredovanja živali. Začetni znaki so podobni kot pri drugih hudih okužbah dihal, kasneje se pojavi še izkašljevanje krvi. Brez zdravljenja je smrtnost skoraj 100-odstotna.¹⁵

Najhujšo vrsto predstavlja septična kuga, ki neposredno napade krvni obtok. Skoraj stoo odstotno zanesljiva bolnikova smrt nastopi najkasneje po treh dneh. Septična kuga lahko nastane brez primarnega buba, pogosteje pa je podganja bolha prisotna v krvi v kasnejših fazah bubonske kuge. Bakterijski endotoksin povzroči strjevanje krvi v žili, nastopi tromboza in s tem zamašitev drobnih žil, kar lahko privede do propada tkiv in gangrene, potrebne so tudi amputacije. Pri majhnem odstotku obolelih se pojavlja meningitis. Prihaja tudi do krvavitve v kožo – nastanka izpuščaja/petehij (drobnih, pikčastih podkožnih krvavitvev) in do krvavitve iz pljuč. Brez zdravljenja je septična kuga skoraj vedno usodna.¹⁶

Bolezen se prenaša z ugrizi okuženih bolh, kapljično, z direktnimi stiki z bolniki in z indirektnimi stiki, predvsem s kontaminirano zemljo ali z živalskimi tkivi, s praskami ali ugrizi okuženih živali, npr. mačk; možna je tudi laboratorijska okužba.¹⁷

¹⁴ Internet: www.nijz.si, pridobljeno 20. 11. 2017.

¹⁵ Internet: www.nijz.si, pridobljeno 20. 11. 2017.

¹⁶ Internet: www.nijz.si, pridobljeno 20. 11. 2017.

¹⁷ Internet: www.nijz.si, pridobljeno 20. 11. 2017.

1.2 SVETI ROK – ZAVETNIK PRED KUGO

Zanesljivih virov o življenju tega priljubljenega in nekoč zelo češčenega svetnika nimamo. Legendarno poročilo iz 15. stoletja pravi, da se je rodil okoli leta 1295 v mestu Montpellier v južni Franciji. Starši so ga bili izprosili od Boga, a še ne dvajset let star jih je izgubil. Tedaj je Rok prodal večino svojih posesti, izkupiček razdelil revežem in se odpravil na romanje v Rim.¹⁸

Po Italiji je v tistem času razsajala kuga. Zato je prekinil romanje in začel streči bolnikom. Ko je končno le prišel v Rim, je tam stregel kužnim bolnikom in jih veliko čudežno ozdravil. Ob vračanju se je v Piacenzi sam našel kuge. Da bi v bolnišnici ne bil nikomur v nadlego, se je zavlekel v zapuščeno kolibo. Tja mu je nosil kruh pes iz sosednjega gradu. Graščak je opazil, da ga je žival vzela z mize in z njim izginila. Nekoč je stopil za njo in našel Roka v razpadli koči v velikem trpljenju in zapuščenosti. Vzel ga je k sebi in skrbel zanj. Ko je Bog Roku vrnil zdravje, se je romar napotil domov.¹⁹

Bolezen ga je tako spremenila, da ga še lastni stric ni spoznal. Meščani so ga vrgli v temnico; bila je namreč vojna (stoletna vojna 1337–1453) in so imeli molčečega tujca za ogleduha. Svetnik se ni hotel izgovarjati in zagovarjati, pa tudi sam si je nalagal prostovoljno pokoro. Po petih letih se je ječa razsvetlila: vanjo je stopil sam Jezus in povabil romarja k sebi v nebesa. Kakor je Rokov življenjepis zgodovinsko nezanesljiv, tako je zgodovinsko izpričana moč njegove priprošnje ob kužnih boleznih.²⁰

SLIKA 5: SVETI ROK KOT ZAVETNIK PRED KUGO

(<https://zupa-svkriz.hr/sveti-rok/>)

¹⁸ Internet: www.druzina.si, pridobljeno 20. 11. 2017.

¹⁹ Internet: www.druzina.si, pridobljeno 20. 11. 2017.

²⁰ Internet: www.druzina.si, pridobljeno 20. 11. 2017.

Tudi na Slovenskem že dolgo častimo sv. Roka kot velikega priprošnjika zoper kugo, ki je v naših deželah pogosto razsajala. Upodabljajo ga samega ali skupaj s sv. Boštjanom, v romarski obleki, z romarsko palico in bučo; z roko kaže kužno bulo na stegnu. Ob sebi ima psa s kruhom v gobcu. Na nekaterih slikah je s svetnikom angel, ki nosi posodo z zdravili in zdravi kužne bolnike.²¹

V nekdanjih časih so pobožni verniki po velikem šmarnu (15. avgustu) romali vselej k sv. Roku. Na Slovenskem sta najbolj sloveli božji poti sv. Roka v Dravljah pri Ljubljani in v Brežicah. V Brežice so priromali tudi verniki iz sosednje Hrvaške, saj je ta svetnik hrvaški deželni patron. Cerkev sv. Roka v Dravljah pa je bila na svetnikov god cilj velike ljubljanske procesije, ki se je vila od stolnice vse do Dravelj in se je vanjo vključilo po več tisoč ljudi. Ko je v letih 1644 in 1645 v Ljubljani divjala kuga in je samo v Dravljah v štirinajstih dneh pobrala več kot sto ljudi, so se prebivalci zaobljubili, da postavijo cerkev sv. Roku v čast. To zaobljubo so že leta 1646 izpolnili. Procesija je bila prvič izvedena leta 1683.²²

Sv. Rok goduje 16. avgusta. Svetniku se verniki priporočajo v prošnjah proti raznim nalezljivim boleznim, proti bolečinam v nogah, kolenih, proti oteklina, proti steklini in živinski kugi. Kot zavetnika ga častijo zdravniki (predvsem kirurgi), lekarnarji, kmetje, jetniki, grobarji in drugi.²³

*»O sveti Rok,
od slasti bleščijo ti oči,
ki željno dvigaš jih v nebo,
hijacinte bele v njih cveto,
ko nam kažeš hudo rano,
ki pes jo liže, čisti in hladi ...«²⁴*

²¹ Internet: www.druzina.si, pridobljeno 20. 11. 2017.

²² Internet: revija.ognjisce.si, pridobljeno 20. 11. 2017.

²³ Internet: revija.ognjisce.si, pridobljeno 20. 11. 2017.

²⁴ Anton Vodnik, Romarska pravljica.

1.3 CERKEV IN NJEN ODZIV NA KUGO

Tragedija »črne smrti« ni bila le bolezen sama. K temu, da je bila katastrofa še hujša, je prispevalo več dejavnikov. Eden od njih je bila verska vnema. Zgled tega najdemo v nauku o vicah. »*Ob koncu 13. stoletja so bile vice vsepovsod,*« pravi francoski zgodovinar Jacques le Goff. Dante je na začetku 14. stoletja dokončal svoje vplivno delo *Božanska komedija*, v katerem je slikovito opisal pekel in vice. Zaradi vsega tega se je ustvarilo versko ozračje, v katerem so ljudje sprejemali kugo z izredno otopelostjo in vdanostjo v usodo. Nanjo so gledali kot na Božjo kazen. In kot bomo videli, je takšno pesimistično stališče pravzaprav še prispevalo k širjenju bolezni.²⁵

Nadaljnji problem pa so bile tudi ponavljajoče se slabe letine v Evropi. Zato je bilo naraščajoče prebivalstvo tega kontinenta podhranjeno in se tako ni moglo upirati bolezni.²⁶

Po besedah osebnega zdravnika papeža Klemna VI., Guyja de Chauliaca, sta v Evropo vdrli dve vrsti kuge: pljučna in bubonska. Zdravnik je obe bolezni nazorno opisal z naslednjimi besedami: »*Prva je trajala dva meseca, spremljala sta jo stalna vročina in pljuvanje krvi in ljudje so za njo umrli v treh dneh. Druga je trajala ostali čas, spremljali pa so jo stalna vročina ter tvori in turi na zunanjih delih telesa, še zlasti pod pazduho in na dimljah. Za njo pa so umrli v petih dneh.*« Bolezen je napredovala, zdravniki je niso mogli ustaviti.²⁷

Mnogi ljudje so v paniki bežali in za sabo puščali tisoče okuženih. Med prvimi, ki so zbežali, so bili seveda bogati plemiči in intelektualci. Tudi nekateri duhovniki so pobegnili, mnogi verski redi so se skrivali v samostanih, v upanju, da se bodo ognili okužbi.²⁸

Sredi vse te zmede je papež leto 1350 razglasil za sveto leto. Vsi romarji, ki so potovali v Rim, naj bi prejeli dovoljenje za neposreden vstop v raj, ne da bi jim bilo prej treba še skozi vice! Tisoči so prisluhnili temu klicu in širili kugo povsod, koder so potovali.²⁹

Vsa prizadevanja, da bi nekako nadzirali »črno smrt«, so bila zaman, saj nihče ni zares vedel, kako se prenaša. Večina jih je ugotovila, da je nevaren že stik z obolelim, celo z njegovo obleko. Nekateri so se bali celo pogleda okuženega človeka! Prebivalci Firenc v Italiji pa so za kugo krivili svoje mačke in pse. Zato so jih pobijali in se ob tem niti najmanj niso zavedali, da

²⁵ Internet: www.wol.jw.org/sl, pridobljeno 20. 11. 2017.

²⁶ Internet: www.wol.jw.org/sl, pridobljeno 20. 11. 2017.

²⁷ Internet: www.wol.jw.org/sl, pridobljeno 20. 11. 2017.

²⁸ Internet: www.wol.jw.org/sl, pridobljeno 20. 11. 2017.

²⁹ Internet: www.wol.jw.org/sl, pridobljeno 20. 11. 2017.

so tako povzročili neovirano gibanje živali, ki je bila res vpletena v širjenje okužbe, namreč podgane.³⁰

V naraščanju smrtnih primerov so se nekateri po pomoč zatekli k Bogu. Moški in ženske so dajali vse svoje imetje katoliški cerkvi v upanju, da jih bo Bog obvaroval pred boleznijo ali pa jih vsaj nagradil z nebeškim življenjem, če bi že umrli. S tem si je katoliška cerkev pridobila veliko bogastva. Med priljubljenimi »zdravili« so bili amuleti, ki naj bi prinašali srečo, Kristusove podobice in svetinjice. Drugi so se, da bi ozdraveli, obrnili k vraževerju, magiji in mazačem. Menili so, da pred boleznijo varujejo parfumi, kis in posebni napoji. Priljubljen način zdravljenja je bilo puščanje krvi. Priznana medicinska fakulteta pariške univerze je kugo pripisala razporeditvi planetov! Vendar se zaradi vseh teh razlag in »zdravil« napredovanje ubijalske kuge ni ustavilo.³¹

SLIKA 6: ZATEKANJE K VERI V ISKANJU REŠITVE PRED KUGO
(<http://losojosdehipatia.com.es/cultura/historia/1348-el-ano-de-la-pestes-negra/>)

³⁰ Internet: www.wol.jw.org/sl, pridobljeno 20. 11. 2017.

³¹ Internet: www.wol.jw.org/sl, pridobljeno 20. 11. 2017.

2. KUGA NA SLOVENSKEM OZEMLJU

Kdaj se je pojavila strašna sovražnica človeštva prvič na ozemlju, kjer bivamo Slovenci, se ne da ugotoviti, kajti o tem ne poročajo niti pisni niti drugi viri. Domnevno so jo poznali že najstarejši znani prebivalci, Iliri in Kelti. Takrat so obstajale tesne trgovske zveze z Orientom, kjer so kužne bolezni že od nekdanj nešteto krat razsajale.³²

Tudi iz obdobja rimskega cesarstva (od 27 pr. Kr. do 476) nimamo točnejših poročil o strahotah morilke v naši domovini. Razni latinski in grški pisci, kot so Tit Livij, Tacit, Plinij, Svetonij, Galen, pripovedujejo samo, da so divjale v letih 17, 68–70, 169–175, 225, 255, 334 in 380 po vsem tedaj znanem svetu velike epidemije, ki so uničile vsakokrat mnogo tisoč človeških življenj. Gotovo niso prizanesle našim krajem, zlasti kadar so jih vanje zanesle številne azijske legije, ki so pri nas taborile. Morda so nastali nekateri oltarji, kipi ali napisi, posvečeni Apolonu ali Eskulapu, ki so jih našli arheologi v nekdanjih rimskih naselbinah (Emona, Celeia, Poetovio), kot spomin na te težke čase.³³

Še bolj nejasna je preteklost naše domovine v dobi preseljevanja narodov. Vemo le, da so prehajali takrat čez naše ozemlje razni germanski narodi, zlasti Goti in Langobardi. Ker je zgodovinsko dokazano, da je med njimi večkrat morila kuga, je upravičena domneva, da je obiskala tudi današnje slovensko ozemlje. Ko so prihajali v letih od 568 do 598 naši predniki iz neskončnih zakarpatskih step v svojo novo domovino, je razsajala skoraj po vsem tedanjem svetu ena največjih epidemij, kar jih pomni zgodovina, Justinijanova kuga (542–594). Njene strahote so nedvomno občutili tudi naši predniki, a zgodovinski viri ne poročajo o tem.³⁴

Prvo precej zanesljivo vest o kugi na Slovenskem imamo iz leta 792. Po Valvasorjevem poročilu sta takrat reki Sava in Drava zaradi silnih nalivov prestopili bregove in uničili polja. Sledila je lakota; za njo pa je prišla kuga, ki je položila v grob mnogo mladih in starih. Trkala je tudi na vrata plemičev s tako silo, da jih je ostalo le malo živih.³⁵

Malo pozneje (881) so šli naši vojaki z nemškim vladarjem Ludvikom III. nad Normane. Ko so se vrnili, so prinesli s seboj kugo, ki je morila neusmiljeno v letih 881–883 na Štajerskem, Koroškem in Tolminskem. Pobrala je toliko ljudi, da so morali pokopati pogosto v en grob po dva mrliča.³⁶

³² Vladimir Travner, *Kuga na Slovenskem*, Ljubljana, 1934, str. 91.

³³ Travner, str. 91.

³⁴ Travner, str. 91.

³⁵ Travner, str. 91

³⁶ Travner, str. 91.

Po Valvasorjevem poročilu je leta 1006 v Ljubljani in bližnji okolici kuga tako razsajala, da je umrlo nad 17.000 prebivalcev. To število je gotovo pretirano, kajti današnja slovenska prestolnica je bila takrat še neznan kraj. Tudi dežela ni bila gosto poseljena. Nedvomno pa je zahtevala kuga skupaj s svojo zaveznico lakoto v tem letu v slovenskih deželah velike žrtve.³⁷

Leta 1167 je povzročil močan potres v naši domovini, zlasti na Koroškem, mnogo škode. Obenem je silna vročina uničila skoraj vse poljske pridelke. Zaradi teh nesreč je nastala takšna lakota, da so uživali ljudje mačke, pse in celo mrličje. Prebivalstva se je polastila strahovita panika. Njegove obupne prošnje, da Bog odvrne kugo, pa so bile zaman; že naslednjega leta (1168) je obiskala kruta sovražnica slovenske dežele in pahnila v grob baje polovico prebivalstva.³⁸

Na Slovenskem je kuga povzročila nove strahote v 14. stoletju. V tej dobi se je prvič pojavila, skupaj s kobilicami, leta 1337 na Spodnjem Štajerskem. V naslednjih letih so zadele našo domovino, kakor vso ostalo Evropo, številne velike nesreče. Leta 1338 so uničile ogromne armade kobilic vsa polja in travnike. Reke so prestopile bregove in povzročile velike poplave zlasti na Tolminskem (1337) in na Koroškem (1344). Posledica teh nezgod je bila lakota. 25. januarja 1348 je razrušil strahovit potres na vsem slovenskem ozemlju, predvsem na Koroškem, mnogo naselbin, cerkva in gradov. Ljudje so bili popolnoma zbegani in so videli v strahu čudovite nebesne prikazni. Tako je naznanila »črna smrt« svoj zmagoviti pohod v naše kraje. Aprila in maja 1348 je prišla iz sosedne Italije, kjer je pobrala skoraj 2/3 prebivalstva, na Primorsko in usmrtila v kratkem času velik del ljudi. Zlasti Tolminsko je ostalo skoraj popolnoma prazno. Nato se je širila strašna bolezen neverjetno naglo po vseh ostalih slovenskih deželah. Na Spodnje Štajersko je prišla preko Koroške in divjala najprej po Murskem polju. Proti jeseni 1348 je prekoračila Slovenske gorice in obiskala Dravsko polje. Od tam se je širila prihodnjo pomlad vedno dalje, tako da so izumrli v mnogih krajih vsi prebivalci. Z isto pogubno silo je razsajala po Koroškem in Kranjskem. Na splošno so bili ljudje prepričani, da svet po vesoljnem potopu še ni videl takšne morije. Povsod je vladal nepopisen obup. Nekateri so se ulegli v odprte grobove in pričakovali smrt, drugi so šli kot običajno v dolgih procesijah od kraja do kraja, da bi izsilili z mukami in molitvami božje usmiljenje. Obenem so preganjali Žide, češ da so zastupili studence in povzročili tako veliko umiranje.³⁹

Leto 1480 označujejo kronisti po vsej pravici kot »črno«. Najprej so prišle v našo domovino kobilice ter uničile polja in travnike. Za njimi so jo preplavili Turki in Madžari, moreč in pleneč Kranjsko, Koroško in Štajersko. Tema nadlogama se je pridružila še kuga. Valvasor poroča, da

³⁷ Travner, str. 92.

³⁸ Travner, str. 92.

³⁹ Travner, str. 93.

so dobili ljudje hitro vročino s strašnim glavobolom, tako da so bili kakor brez uma. Mnogim so zrasli v glavi črvi, ki so jih silno mučili in jim lezli iz ušes in nosov. Pogosto so videli ljudje tudi strahove. Ta epidemija je zahtevala v notranjeavstrijskih deželah ogromne žrtve.⁴⁰

17. stoletje je »klasična doba« kuge na Slovenskem, kajti skoraj osemdesetkrat, zlasti v letih 1600–1602, 1623–1631, 1641–1648, 1664–1669 in 1679–1683, je obiskala takrat silna morilka naše ozemlje in pahnila v nekaj mesecih ali tednih, zdaj tu, zdaj tam, na stotine in tisoče prednamcev v prerani skupni grob. Menda ni v slovenskih deželah mesta, trga, vasi, gradu ali samotne kočje, kjer ne bi občutili naši predniki plamteče in moreče božje jeze, in skoraj povsod je zapustila smrt do današnjih dni in še za pozne veke sledove svojega zmagovitega pohoda.⁴¹

SLIKA 7: KUŽNO ZNAMENJE NA GLAVNEM TRGU V MARIBORU
(<http://www.rtv slo.si/slike/photo/185220>)

18. stoletje je bilo zadnje, v katerem je obiskala grozna morilka slovenske dežele. Najhuje je divjala v letih 1711–1716. Pozneje se je pojavila le še izjemoma, zdaj tu zdaj tam. Kljub temu je povzročala našim prednikom še dolga desetletja obilo strahu in občutne denarne žrtve, ker je divjala pogosto v sosednjih (vzhodnih) deželah tik do naših mej.⁴²

Zgodovina prave ali azijske kuge na Slovenskem se konča z letom 1750. Kužna kronika pa bi bila nepopolna, če se ne bi ozirali vsaj v glavnih obrisih na številne druge epidemije, ki so razsajale v poznejših desetletjih po naši domovini in povzročale pogosto enako nepopisno

⁴⁰ Travner, str. 94.

⁴¹ Travner, str. 100.

⁴² Travner, str. 129.

paniko kakor nekoč kuga. Te razmere so se zboljšale polagoma šele po letu 1850, ko je uvedla avstrijska vlada pri nas in drugod zdravstvene svete po pruskem vzorcu.⁴³

Središča in izhodišča epidemij so bila – kakor drugod – skoraj vedno mesta z živahnim prometom. Kakor hitro se je udomačila kuga v teh krajih, se je širila neverjetno naglo – kljub vsem varnostnim odredbam – po bližnji in daljni okolici. Pojavila pa se je v raznih krajih in časih različno: večkrat z nepopisno besnostjo, večkrat mileje. Posebno težko in pogosto je zadela obmejne pokrajine, zlasti Podravje, Belo krajino, Tržaško in Goriško. V osrčje Slovenije – predvsem v okolico Ljubljane in na Gorenjsko – je prišla na primer redko in tudi ni zahtevala običajno tako številnih žrtev kakor drugod. Preden je namreč dospela sem, so mogle ukreniti oblasti vse potrebno, da so ji po možnosti zaustavile pot. Prvo mesto v zgodovini kužnih boleznih v severnem delu Slovenije zavzema Ptuj, kajti tu se je pojavila kuga najmanj 14-krat in običajno z vso besnostjo (872–873, 1272–1273, 1348–1350, 1519, 1542, 1545, 1568, 1586, 1623–1625, 1645, 1672, 1680–1683, 1712–1714). Pogosto so razsajale tudi druge bolezni, zlasti kolera (1836, 1849 idr.). Grozno sta trpeli bližnja in daljna ptujška okolica (Haloze, Dravsko polje in Slovenske gorice). Tu ni kraja, ki ne bi občutil večkrat strašne božje jeze (zlasti v letih 1348, 1480, 1529, 1542, 1614–1617, 1641–1644, 1675, 1678–1683 in 1710–1712). Ogromne žrtve je zahtevala kuga v Radgoni in sosednjih (slovenskih) krajih, kjer je morila neusmiljeno posebno v letih 1560, 1576, 1609, 1646, 1679–1681, 1690 in 1712–1714, nadalje v Ljutomeru (1609, 1681–1683), Ormožu (1680, 1694), Središču (1645, 1680) in mnogih drugih krajih, posebno v Prekmurju (1679, 1682). Maribor je kuga prizadela v letih 1348, 1386, 1542, 1624, 1680 in 1714–1715.

SLIKA 8: MARIJINO ZNAMENJE NA GLAVNEM TRGU V CELJU

(<http://museums.si/sl/collection/object/248084/verlag-von-fritz-rasch-in-cilli-cilli-hauptplatz>)

⁴³ Travner, str. 133.

V Celje je prišla »črna smrt« v letih 1473, 1542, 1600–1601, 1644–1647 in 1679–1680. V Savinjski dolini so trpeli zaradi pogostih epidemij posebno Žalec (1552, 1600, 1646, 1680), Braslovče (1646, 1680), Vranksko (1599–1600, 1625, 1646), Gornji Grad (1473, 1552, 1603, 1646) in Mozirje (1646, 1785). Večkrat je obiskala kuga sedanji okraj Laško, kjer je gospodovala posebno jezno leta 1646, ko je iztrebila v približno 30 vaseh velik del prebivalstva. Tudi na ozemlju med Celjem in Slovensko Bistrico so bile nevarne bolezni pogoste. Kuga je divjala tu v letih 1473 (Konjice, Vitanje). Obilo gorja je pretrpela pokrajina med Sotlo in Savo (današnji okraji Šmarje pri Jelšah, Rogatec, Kozje, Brežice in Sevnica), kjer je morila kuga v letih 1358 (Podsreda), 1529 in 1625, najhuje pa v času od 1646 do 1652, ko se je pojavila skoraj istočasno v več kot 60 trgih in vaseh, položila v grob marsikje od 50 do 80 odstotkov prebivalstva in popolnoma uničila posamezne naselbine.⁴⁴

⁴⁴ Travner, str. 141.

2.1 KUGA NA ŠTAJERSKEM

V 17. stoletju so se pojavljale velike kužne epidemije, ki so prizadele vse slovenske dežele, in to celo večkrat. Kuga je na Štajerskem razsajala v letih 1600–1603, 1608, 1614–1617, 1623–1625, 1641, 1644–1647 ter 1671 in za seboj pustila strahotna razdejanja. Najhuje je bilo od leta 1679 do leta 1683, takrat je namreč kuga zajela vso deželo.⁴⁵

Najprej je leta 1678 izbruhnila na Sedmograškem, Ogrskem in Slovaškem ter se naglo razširila proti zahodu. Leta 1679 je dosegla Dunaj in okolico, kasneje pa tudi Štajersko, in sicer:

1. Celje z okolico,
2. Maribor z okolico,
3. območje med Radgono in Ptujem.

ZEMLJEVID 1: SREDIŠČA KUGE NA ŠTAJERSKEM

Celje z okolico

Meseca septembra 1679 so jo sem prinesli trije študentje, ki so se vračali iz Gradca v Gorico, vendar niso kazali znakov okužbe. Sredi novembra je bilo okuženih že približno 20 hiš. Od 9. septembra do 13. decembra je umrlo okoli 65 ljudi, vendar je decembra kuga že jenjala. Do februarja je v Celju umrlo le še 5 ljudi. Celjani so februarja prestali karanteno, mesto je bilo

⁴⁵ Ema Umek, Kuga na Štajerskem 1679–1683, Ljubljana, 1958, str. 80.

zaprto do 16. marca. V kraje med Celjem in Šentjurjem je oktobra bolezen zanesla neka ženska. Višji kužni komisar je poklical podložnike na posvet, da bi razpravljali o ukrepih proti kugi. To je iz celjske smeri proti Šoštanju zanesla beračica z dvema otrokoma. 17. 10. 1679 so z deželnim patentom kranjski stanovi zaprli državno mejo in s tem zmanjšali število brodov na Savi. Ne glede na stan in posest je bil prepovedan vstop v deželo iz Celja ali drugih okuženih krajev. Ukinili so vso trgovino s Štajersko, tovorniki iz Kranjske niso smeli več trgovati s soljo in žitom, trgovina s soljo je bila dovoljena le na brodovih na Savi, ki pa so bili zastraženi. Deželna meja je bila ponovno odprta 12. 4. 1680.

Maribor z okolico

Takoj po odprtju mej so se pričele širiti govorice o ponovnem izbruhu kuge na Štajerskem, in sicer v Slovenskih goricah, Gornji Radgoni z okolico, Ptuju z okolico, Halozah in na Dravskem polju. V okolici Gornje Radgone se je pojavila kuga lažje oblike, umrlo je le 16 ljudi, drugi pa so ozdraveli. Julija 1680 se je bolezen zopet razširila preko Drave in na obširno območje Slovenskih goric. Avgusta je dosegla Slovensko Bistrico, najhujše razdejanje pa je pustila v Mariboru, kjer je samo v Gosposki ulici zbolelo okoli 100 ljudi. Na dan sv. Ane je priromalo na slovesnost tudi mnogo kmetov s prizadetega Ptujkega polja; zaradi tega so kranjski stanovi prepovedali romanja na Štajersko.

Območje med Radgono in Ptujem

Od julija do konca leta 1681 se je kuga širila po Slovenskih goricah; poročila o njej pravijo, da je ozdravelo mnogo bolnikov. Okuženi so bili tudi kraji v okolici Gornje Radgone. Najbolj je bolezen prizadela vas Trnovci pri Ptuju. V njej je umrlo 162 ljudi (od 10 do 12 vsak dan), trupla so ostala nepokopana. V župniji sv. Urbana pri Ptuju je epidemijo preživela le tretjina prebivalstva. V letu 1683 je kuga na Štajerskem ponehala, zato so si oddahnile tudi vse sosednje dežele, še posebno Kranjska.

2.2 KUGA NA CELJSKEM

V okolici Laškega imamo zanimiv spomin na te težke čase. Danes že večinoma zazidane njivske parcele ob zdravilišču pri vhodu v Rečico nosijo še vedno ime Žale. Tamkajšnji zaselek listina Celjskih grofov iz leta 1437 označuje v nemškem prevodu kot »Gotsacker«. Tik nad poljem je ob pešpoti, ki vodi proti Šmohorju, staro kužno znamenje. Iz tega je razvidno, da je v vsem tem ohranjen spomin na kugo, ki je divjala najkasneje leta 1437.⁴⁶

Leta 1540 se je poleg drugih nezgod pojavila tudi kuga. Iz celjske četrti so plemiči bežali na Kranjsko, kmečko ljudstvo pa ni moglo nikamor.⁴⁷

Leta 1623 je v Celju in okolici razsajala kuga. Umrlo je mnogo meščanov in kmečkih ljudi, v stisko je prišla tudi gospoda po plemiških domovih. Prosili so deželni stanovski odbor, naj pošlje v Celje mladega doktorja Bernarda Dipadta. Prišel je, ni pa jasno, ali je Pasquilinu samo pomagal ali je samo prevzel njegovo mesto.⁴⁸

Naslov doktorja sanitete so imeli zdravniki, ki so jim poverjali posebno nalogo, boj proti kugi. Eden izmed njih je imel službo v Gradcu. Podrejen je bil kužni komisiji, ki ga je pošiljala v kraje, kjer je razsajala kuga.

Strašno je bilo v letih 1644–1647, ko je kuga segala zelo na široko. Na slovenskih tleh sta največ trpeli celjska četrt in ptujška okolica. Nekatere vasi so ostale brez prebivalcev. Ni ga kraja, ki ga kuga ne bi bila obiskala. Umrlo je na tisoče in tisoče ljudi, nekateri kraji so ostali brez prebivalcev. Zastalo je vse gospodarsko življenje in nujno se je pojavila lakota.

Navedem samo nekaj primerov:

- V celjski okolici je kuga pobrala nad 400 ljudi.
- Vojniški trg je izgubil 127 prebivalcev.
- Šmarčani so v stiski zgradili najprej kapelico in kasneje cerkev sv. Roka.⁴⁹

V Celju in okoliških krajih je kuga izbruhnila v jeseni 1679 in je v dobrih dveh mesecih samo v mestu pobrala 74 ljudi. Prinesli so jo trije študentje, ki so prenočevali na Bregu. Celjski

⁴⁶ Janko Orožen, *Zgodovina Celja in okolice*, 1. del, str. 594.

⁴⁷ Orožen, str. 594.

⁴⁸ Orožen, str. 598.

⁴⁹ Orožen, str. 594.

zdravnik je bil takrat dr. Jakob Heipl, ki pa mu ni bilo mar za okužene. Vlada je poslala v mesto komisarja Karla Žigo grofa Gaisrucka, da bi poskrbel za obrambo.

Celjani so se obrnili na pomoč k Bogu. Dne 11. novembra 1679 so šli v procesiji boski na grič, ki je vzhodno od mesta in je tedaj služil kot pašnik meščanom in okoličanom, na vrhu so zasadili križ, se priporočili sv. Jožefu in se zaobljubili, da bodo njemu na čast na tem mestu sezidali cerkev, če jih Bog reši strašne nesreče. To se je zgodilo. Po veliki noči 1680 so položili temeljni kamen. Delo je hitro napredovalo, kajti devet sosednjih župnij je pomagalo vnetim Celjanom.⁵⁰

Dne 21. novembra (1681 ali 1682) se je vršilo v cerkvi prvo bogoslužje. Kronogram nad glavnim vhodom naznanja, da je sv. Jožef leta 1680 Celjane rešil kuge. Glasi se tako:

DIVVS JosephVs pesteM CILLens IbVs aVfert. (Sveti Jožef je od Celjanov odvrnil kugo.)⁵¹

Na Štajerskem je kuga končana leta 1683, v Celju pa dve leti prej.

To je bila poslednja velika kužna katastrofa, ki je zadela naše kraje. Poslej se je še večkrat pojavila, v prav hudi obliki v letih od 1711 do 1717, toda Celju in celjski pokrajini je tedaj prizanesla.⁵²

Do leta 1737 so na griču pod cerkvijo sv. Jožefa postavili še kalvarijo, sestavljeno iz skupine kapel; na vrhu je bila skupina Golgote.

⁵⁰ Orožen, str. 595.

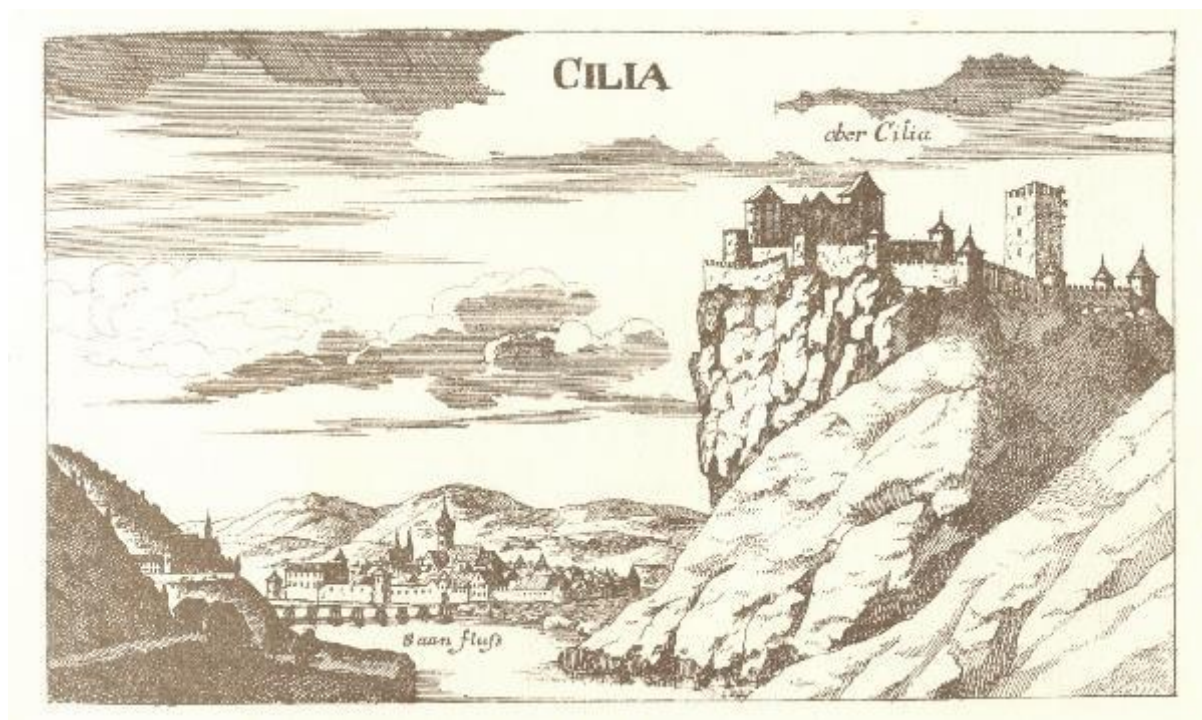
⁵¹ Orožen, str. 595.

⁵² Orožen, str. 595.

II. PRAKTIČNI DEL

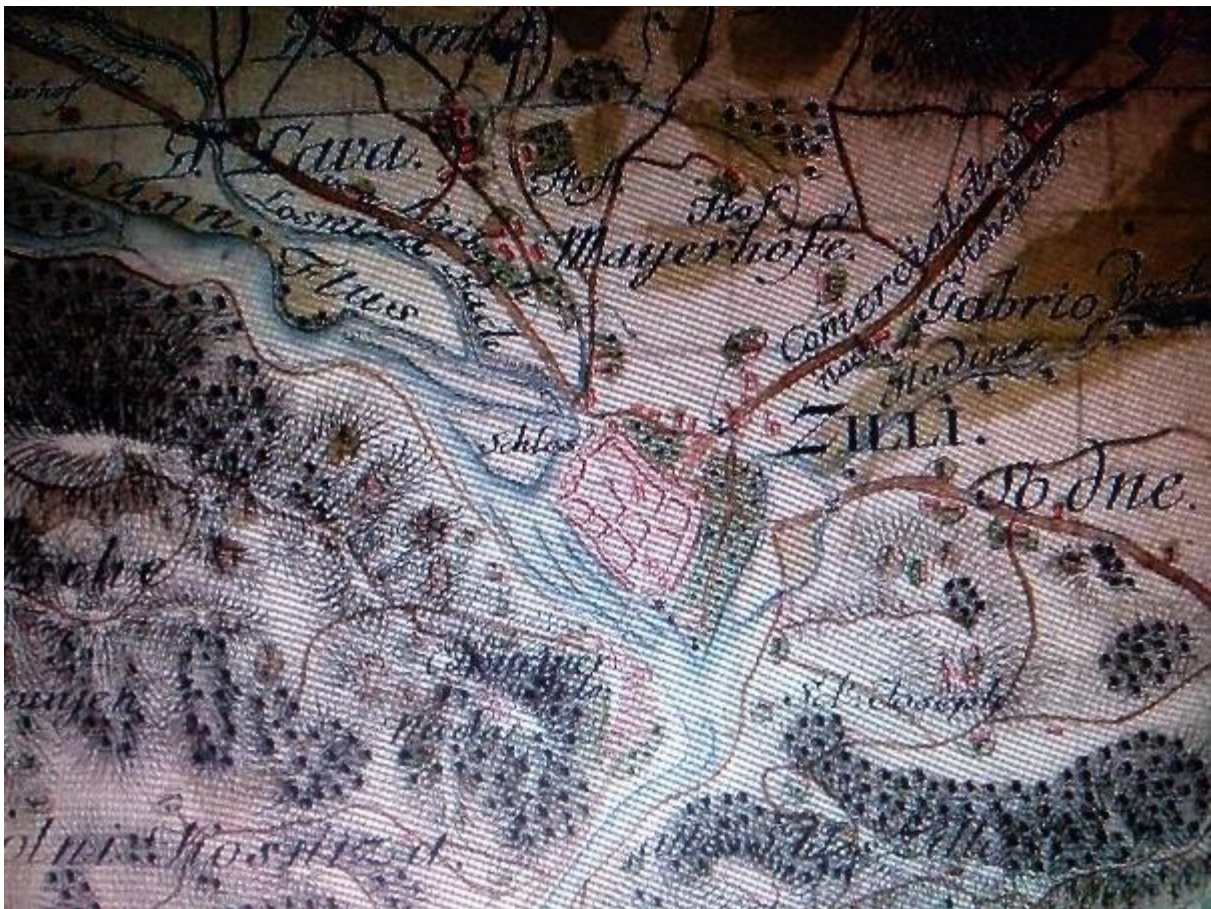
3. ORIS CELJA IN ŠMARJA PRI JELŠAH OB KONCU 17. STOLETJA

Celje ali po nemško Cilli je mestne pravice dobilo 11. aprila 1451. Takrat so v tem spodnještajerskem mestu vladali Celjski grofje (od leta 1436 Celjski knezi). Po izumrtju te plemiške rodbine je razvoj mesta nekoliko zastal, kljub temu pa je mesto dobilo obzidje, ki so ga dokončali leta 1473. Nekdanja posest Celjskih grofov je prešla v roke Habsburžanov. Mesto se je z utrjenim obzidjem in obrambnim jarkom uspešno obranilo kasnejših turških vpadov, leta 1515 pa je obzidje zaustavilo tudi uporne kmete v prvem vseslovenskem kmečkem uporu. Žal kmetje niso prizanesli gornjemu gradu, ki so ga zavzeli v tem uporu. Celje se je razvijalo v živahno cehovsko in trgovsko središče, saj je imelo ugodno lego ob reki Savinji.

Kuga v 17. stoletju pa mu ni prizanesla. Kot vidimo na Vischerjevi upodobitvi iz leta 1681, je mesto še vedno dobro utrjeno z obrambnim obzidjem. Na desni strani bakroreza je Gornji grad, ki se je po izumrtju Celjskih grofov še razširil. Da grad ni več opravljal svoje glavne funkcije, je razvidno iz tega, da na Friderikovem stolpu ni več strehe. Mesto je v tem obdobju že imelo prepoznavno podobo, saj vidimo tri cerkve, ki so dale pečat življenju v njem. To so cerkev sv. Cecilije (posvečena leta 1615, blagoslovil jo je takratni ljubljanski škof Tomaž Hren), ki se vidi samo v obrisu levo od kapucinskega mostu, opatijska cerkev sv. Danijela, ki je bila takrat že primerljiva z današnjo podobo (okoli leta 1306 so na današnji lokaciji postavili triladijsko baziliko, po letu 1379 so jo križnorebrasto obokali ter pozidali zvonik in prezbitarij, na začetku 15. stoletja so k sedanjemu prezbitariju prizidali kapelo žalostne

Matere Božje), in Marijina cerkev, ki je bila v tistem času še del minoritskega samostana (prvotno cerkev, samostojno gotsko stavbo z dvema zvonikoma, so na začetku 14. stoletja zgradili Celjski grofje, da bi imeli v njej družinsko grobnico, ob pokopu zadnjega Celjana, ubitega Ulrika II., je glasnik v minoritski cerkvi zlomil ščit in vzkliknil: »Danes Grofje celjski in nikoli več!«). Lepo je viden tudi Knežji dvorec, ki je po izumrtju Celjskih grofov nekaj časa služil kot sedež vicedoma. Počasi so ga zanemarili, tako da se je v drugi polovici 16. stoletja pokazala potreba po temeljnih obnovitvenih delih, ki so jih takrat tudi izvedli. Na mestnem obzidju vidimo obrambne stolpe; med njimi je najbolj znan do danes ohranjeni Vodni stolp, upodobljen ob mostu.

ZEMLJEVID 2: CELJE NA VOJAŠKEM ZEMLJEVIDU IZ LETA 1784

Na terezijanskem vojaškem zemljevidu iz leta 1784 je narisana Kalvarijski hrib (danes Aljažev hrib) z dokončanimi kapelami in s cerkvijo sv. Jožefa. Celje je v tem času še vedno obdano z mestnim obzidjem, lepo pa je viden tudi današnji del mesta Otok (z napisom Schloss), ki je bil takrat res otok med reko Savinjo in njenim levim pritokom, potokom Sušnico. Znotraj obzidja sta označeni tudi obe cerkvi.

Šmarje pri Jelšah se v poznosrednjeveških virih omenja kot Jelšingrad ali nemško Erlachstein. Prva pisna omemba še danes stoječega dvorca izvira iz leta 1424; zanj je bilo uporabljeno ime Erlach. Slovenski izraz Jelše se prvič uporabi v urbarjih leta 1480. Leta 1666 dvorec Jelšingrad dobi v zakup Žiga Gaisruck. Današnja zasnova gradu v obliki črke L je lepo razvidna že iz Vischerjeve upodobitve iz leta 1681. Sicer pa je grad svojo današnjo podobo dobil v 18. stoletju.

Skrajno levo je cerkev sv. Marije, ki izhaja iz leta 1236. Ker je bila stavba zgrajena na nekdanjem jezeru s posebnimi jelševimi piloti, je kasneje kraj dobil svoje današnje ime, to je Šmarje pri Jelšah. Prvič se omenja kot Sancta Maria leta 1236, v virih iz leta 1348 kot St. Marein, iz leta 1385 pa kot St. Marein bei Lemberg (po bližnjem trgu Lemberg, ki so ga imeli nekaj časa v posesti tudi Celjski grofje). Trške pravice je Šmarje pri Jelšah dobilo šele leta 1875. Cerkev je v svoji prvotni podobi romanska zgradba, sedanjo podobo (na sliki žal ni razvidna) pa je dobila v obdobju baroka v prvi polovici 18. stoletja.

V ozadju je na bakrorezu vidna cerkev sv. Roka, nastala iz prvotne kapele, ki so jo postavili ob izbruhu kuge leta 1646. Romarsko cerkev sv. Roka so zidali v letih od 1645 do 1666 kot enoladijski prostor z zaključenim prezbiterijem in zvonikom, ki je na severnem delu. Na upodobitvi še ni kalvarije; to je dal postaviti šmarski župnik Matej Vrečer sredi 18. stoletja.

ZEMLJEVID 3: ŠMARJE PRI JELŠAH NA VOJAŠKI KARTI IZ LETA 1785

Na terezijanskem vojaškem zemljevidu iz leta 1784 vidimo tri do danes ohranjene cerkve v Šmarju: poleg cerkve Marije Vnebovzete, ki je kraju dala ime, še cerkvi sv. Barbare in sv. Roka. Na kalvarijski poti k cerkvi sv. Roka so vidne dograjene kapele. Zanimivo je, da so vsa ledinska imena na zemljevidu slovenska, le ime kraja je nemško (Dorf Marein).

3.1 ZNAČILNOSTI ROMANJ V 17. IN 18. STOLETJU

V 17. stoletju so romanja doživela nov razmah. Sezidanih je bila cela vrsta novih romarskih cerkva. Nikoli prej, ne kasneje romanja niso bila tako množična kot v obdobju med 1630 in 1770.⁵³

Za romarsko je v 17. in 18. stoletju veljala tista cerkev, v katero so organizirano romali ljudje iz drugih župnij. Romarski je bil tisti kraj, kamor so pogosto prihajali ljudje, in sicer posamezno ali v skupinah v določenem času in vse leto iz bližnjih ali tudi zelo oddaljenih krajev, in kjer so opravljali posebno pobožnost v čast Bogu, Mariji ali svetniku.⁵⁴

Po obdobju reformacije, ki je bilo izrazito nenaklonjeno romanjem, so protireformatorski škofje, ki so jim pomagali zlasti redovniki, med njimi jezuiti in kapucini, v romanju in romarskih procesijah prepoznali pomembno sredstvo za utrjevanje vere, zato so oživljali stara in gradili nova romarska središča. V vsaki župniji so zapovedali po več romarskih procesij letno, cilj pa so bile bližnje cerkve, dosegljive v nekaj urah ali največ nekaj dneh. V teh krajih so romarji prosili za ozdravljenje in pomoč pri življenjskih odločitvah. Ljudje so se že doma zaobljubili določenemu svetniku, nato pa so, če so bili uslišani, poromali v njegovo cerkev z votivnim darom (podobo, svečo, voščenim darom, dragocenim predmetom).⁵⁵

Po uveljavitvi odloka cesarja Ferdinanda II. leta 1626 so se mnogi protestantski plemiči vrnili v katoliško vero kot konvertiti. Z gradnjami cerkva in postavljanjem oltarjev so pokazali svoje težnje k temu, da pripadajo pravi veri. Najslavnejši spreobrnjenci so bili knezi Eggenbergi, kranjski deželni glavarji.⁵⁶

Pri nastanku baročnega romanja ni bil pomemben samo religiozni, ampak tudi gospodarski dejavnik. Romarji denarja niso več nosili v oddaljene kraje, ampak so ga pustili v cerkvah znotraj škofije. Romarske cerkve so si želeli vsi škofje in s pomočjo bogatih plemičev kot donatorjev širili romarsko mrežo. Donacije bogatih plemičev so bile sprva izraz naklonjenosti katoliški veri, kasneje pa so postale tudi del prestiža.

K pobožnosti je vabil tudi šmarski župnik Matej Vrečer, ki je dal med letoma 1745 in 1753 iz Šmarja proti sv. Roku postaviti kalvarijske kapele, še prej pa je temeljito obnovil in polepšal Rokovo cerkev.⁵⁷

⁵³ Metoda Kemperl, Značilnosti romanj v 17. in 18. stoletju na Slovenskem, Edinost in dialog, 2016, str. 142.

⁵⁴ Kemperl, str. 147.

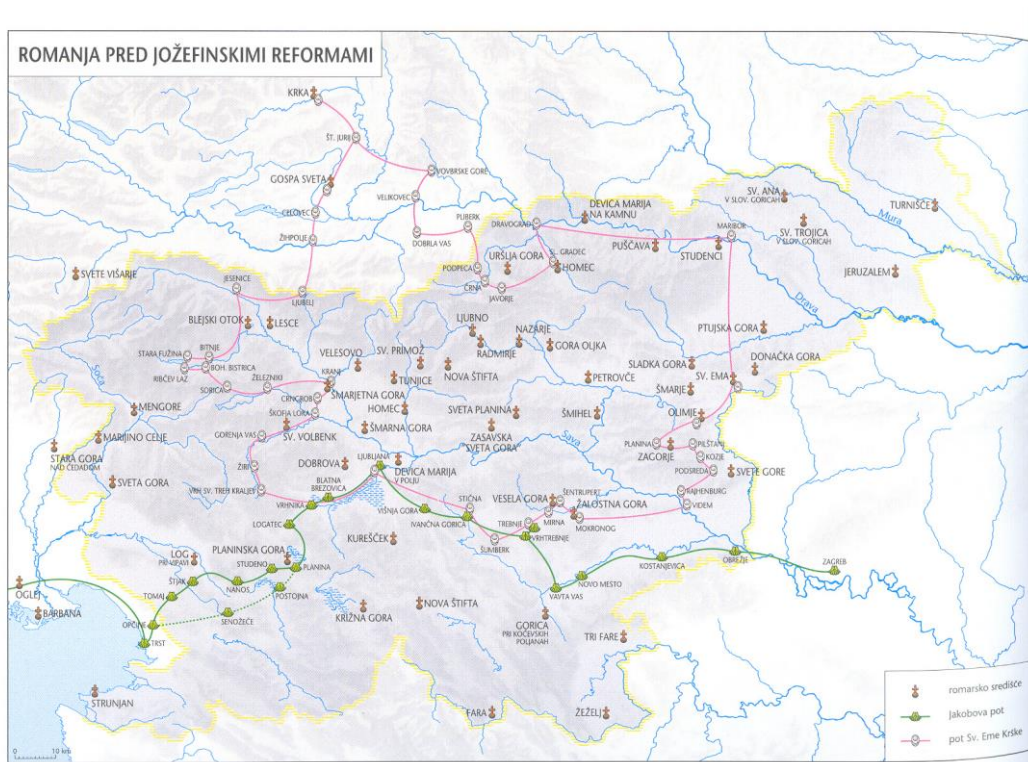
⁵⁵ Kemperl, str. 147.

⁵⁶ Kemperl, str. 147.

⁵⁷ Kemperl, str. 148.

Prva romanja v letu so se začela po veliki noči, končala pa v oktobru. Procesija je bila običajno pri maši objavljena že dan ali dva prej, mežnarji pa so šli po hišah zbirat miloščino. Del miloščine so dali voditelju procesije, ki je bil običajno kaplan, ostalo pa cerkvi, h kateri so romali, in njenim mežnarjem. Kaplan je bil zavezan, da je imel na romarskem kraju mašo in pridigo. Na dan procesije so se romarji zbrali pri župnijski cerkvi, kjer sta bila sveta maša in nagovor, nato pa so se odpravili na procesijo. V procesiji so bili verniki razdeljeni v skupine (moški, ženske, cehi, uradniki, plemstvo), ki so se ločile po banderih. Vmes je bil skupina z bobni in trobentami, ki je spremljala petje. Ko so prišli do romarske cerkve, so sledile še večernice in bdenje. Za odpustek se je bilo treba spovedati in naslednji dan pri sveti maši prejeti obhajilo. Romarji so med sveto mašo šli okrog oltarja ali pa so poljubljali izpostavljene relikvije in se jih dotikali.⁵⁸

Župnije so organizirale procesije tudi zaradi zaobljube v določeni stiski, npr. ob lakoti, požaru, toči, kugi in vojnah.

ZEMLJEVID 4: ROMARSKA SREDIŠČA V SLOVENSКИH DEŽELAH V 18. STOLETJU

Večdnevna romanja so začeli prepovedovati šele v zadnji četrtini 18. stoletja, najprej na Goriškem, nato pa tudi na Kranjskem. Čas vladanja cesarja Jožefa II. (1780–1790) romanjem ni bil naklonjen, saj je vladar z dvornim dekretom leta 1783 ukinil procesije, leta 1784 pa predvideval še zaprtje vseh romarskih cerkva. Romarske cerkve so reševali tako, da so jih

⁵⁸ Kemperl, str. 149–150.

spreminjali v župnijske (Sladka Gora). Mnoge cerkve so tako posledično izgubile romarski status in postale pozabljene.⁵⁹

⁵⁹ Kemperl, str. 151.

3.2 OPIS CELJSKE KALVARIJE

Kalvarija na Jožefovem hribu je bila dokončana leta 1737. Ta letnica naj bi bila po Orožnu vklesana na skupini Golgote, danes pa je ni več. Kapele in njihova oprema so prav tako iz tega obdobja. Plastike so delo konjiškega kiparja Mihaela Pogačnika, sočasno s kapelami iz leta 1717, dvesto let kasneje jih je obnovil kipar Berneker, ki je tudi na novo izklesal kip Marije Magdalene. Danes sestavljajo kalvarijo štiri kapele in kipi Golgote (križani Jezus ter razbojnika), nekoč je bilo kapel pet.

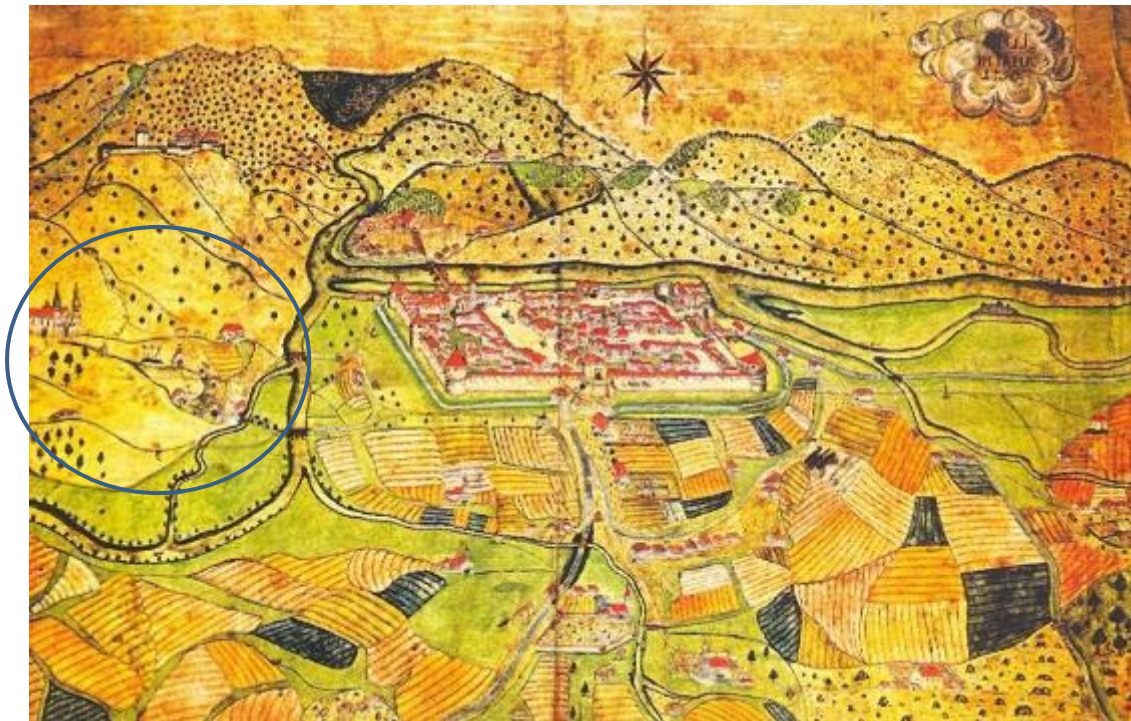
SLIKA 9: POČITEK OB ROMANJU PO CELJSKI KALVARIJI
(SI_ZAC/1294 Zbirka grafik krajev)

1. KAPELA s kipom klečečega sv. Petra naj bi bila pozidana za ostalimi kapelami. Danes je ni več. Bila je majhna pravokotna stavba s piramidasto streho.
2. KAPELA s kiparsko skupino Jezusa s spečimi apostoli. Ostal je le kip Jezusa. Pod Jezusom je kip mrtvega sv. Janeza Nepomuka. Stavba je po tlorisu pravokotna, ojačana s pilastri, ki podpirajo zidec, krita z dvostrano streho. Vrata so iz kovanega železa. Spodaj so v mrežo spletene železne palice.
3. KAPELA s kiparsko skupino bičanja Jezusa. Pod kipi Jezusa in dveh rabljev je ležeči kip mrtvega sv. Frančiška Ksaverja. Stavba je nekoliko večja od druge; po tlorisu je sicer

enaka, streha ima enako obliko valovne dolžine, na portalu so simboli trpljenja in letnica 1718.

4. KAPELA s kiparsko skupino kronanja s trnovo krono. V njej so kipi Jezusa in dveh rabljev. Pod njimi je bil pred vojno ležeči kip mrtve sv. Rozalije. Stavba je enaka tretji, le da je brez letnice.
5. KAPELA ima poleg ostalih delov, ki so enaki pri vseh kapelah, še osmerokotni stolpič in rimski kamen. V njej je kiparska skupina Simon iz Cirene pomaga Jezusu nositi križ; sestavljajo jo kipi Jezusa, Simona iz Cirene in treh rabljev. Ta stavba s kovanimi vrati je po stranskih stenah tudi poslikana (freske so žal močno poškodovane), je nekoliko večja od druge, streha ima enako obliko valovne dolžine, na portalu so simboli trpljenja in letnica 1718.
6. KAPELA s kiparsko skupino Golgote. Gre za šest kipov, narejenih iz peščenjaka. To so kipi Kristusa, dveh križanih razbojnikov, sv. Janeza, sv. Marije in sv. Marije Magdalene. Ob postavitvi so bili večbarvni, od obnove leta 1930 pa so enobarvni. Izrazito je upodobljen hudoben izraz levega razbojnika, oblačila obeh razbojnikov so v nasprotju z drugimi nekoliko shematično gubana.

Ob kalvariji (današnja Plečnikova cesta) stoji kapela sv. Jožefa, postavljena v času nastanka kalvarije. Nekoč jo je krasila freska, danes pa je v njej kip sv. Jožefa.

SLIKA 10: UPODOBITEV CELJA IZ LETA 1750, NA LEVI STRANI KALVARIJA
(<https://www.kamra.si/mm-elementi/item/celje-l-1750.html>)

3.3 CERKEV SV. JOŽEFA NAD CELJEM

Celje je leta 1679 prizadela kuga. Takrat so meščani za pomoč prosili Boga. Na martinovo, 11. novembra 1679, so se s svojim opatom bosu v procesiji odpravili na bližnji hrib. Pri tem jih ni ustavila niti slana. Na vrhu hriba so postavili križ in se zaobljubili, da bodo dali zgraditi cerkev na čast sv. Jožefu, če jih bo Bog rešil strašne nesreče. Bili so uslišani. Takoj po veliki noči 1680 so položili temeljni kamen novega svetišča. Pri gradnji je pomagalo s sredstvi in z delom devet sosednjih župnij. Delo je napredovalo tako hitro, da je bila naslednje leto cerkev z dvema stolpoma že postavljena. Kuge v Celju in okolici ni bilo več, ljudje pa so se začeli zatekati k sv. Jožefu tudi z drugimi prošnjami. Nastala je božja pot.

SLIKA 11: SVETI JOŽEF NAD CELJEM

(<https://www.kamra.si/novice/item/dvajsetletnica-blagoslovitve-in-delovanja-doma-sv-jozef.html>)

Cerkev je do leta 1697 dobila vso opremo, z vsemi oltarji in obema zvonikoma. Oltarji so bili posvečeni sv. Jožefu, Mariji Brezmadežni, sv. Roku, sv. Boštjanu in 12 apostolom. Prva manjša misijonska hiša je bila ob cerkvi zgrajena že leta 1772, kasneje je bila še dvakrat povečana.

Pomemben mejnik v zgodovini cerkve je leto 1852. Septembra tega leta je škof Anton Martin Slomšek svetišče zaupal v varstvo družbi sv. Vincencija Pavelskega – lazaristom. Lazariste je povabil, da bi se posvetili misijonom med našim ljudstvom. Takrat je bila to prva postojanka

teh redovnikov v vsej Avstro-Ogrski. Ob cerkvi so si zgradili samostan in iz njega odhajali misijonarit po župnijah od Prekmurja do Benečije. Mnogi pa so prihajali k sv. Jožefu na duhovne vaje. 28. marca 1854 je k njemu ob svojem obisku v domovini poromal tudi škof Friderik Baraga.

V drugi polovici 19. stoletja so po prihodu lazaristov cerkveni zgradbi prizidali zakristijo in misijonsko hišo, ob koncu 19. stoletja pa so cerkev opremili z orglami.

Težke čase za cerkev in samostan je pomenila nemška okupacija. Na belo nedeljo, 20. aprila 1941, so imeli lazaristi zadnjič mašo, potem pa so morali v izgnanstvo. Samostan so zasedli nemški vojaki. Po vojni je nova oblast vanj naselila toliko stanovalcev, da so imeli lazaristi na voljo samo zakristijo.

Svetišče je baročno, vsa njegova oprema pa je iz poznejšega časa. Leta 1860 so v njem postavili nov oltar, na katerem je upodobljena zaroka sv. Jožefa in Marije. Med njima stoji veliki duhovnik. Posebej zanimiv je še stranski oltar sv. Cirila in sv. Metoda, ker je bila pri njem na pobudo škofa Slomška ustanovljena bratovščina svetih bratov.

Glavna romarska shoda pri sv. Jožefu v Celju sta 19. marca (god sv. Jožefa) in 1. maja (god Jožefa Delavca).

3.4 MARIJINO ZNAMENJE V CELJU

Leta 1776 je Celje dobilo svoj prvi javni spomenik, Marijino znamenje. Znamenje stoji na mestu, kjer so že v začetku 16. stoletja postavili sramotilni steber, namenjen kaznovanju zločincev in manjših prestopnikov. Na tem mestu je bil usmrčen tudi morilec Pretner.

Na visokem dorskem stebru, ki stoji na trikotnem stopničastem podstavku, je kip Marije Brezmadežne, ob stebru pa so postavljeni trije kipi: baročna kipa sv. Roka in sv. Florjana in kip sv. Jožefa iz 19. stoletja. Na straneh podstavka so posvetilni napisi iz prejšnjega stoletja v latinščini, nemščini in slovenščini.

SLIKA 12: MARIJINO ZNAMENJE V CELJU

(<https://mojalbum.com/andyman/celje-nekoc-in-danes/>)

Slovensko besedilo je naslednje:

»Naj živež krušni oče sv. Jožef nam izprosi
Naj zdravje sv. Rok nam preskerbi
De ognja moč pohištva naše ne razstrosi
Svet Florjan naj za varuha tu stoji!
In de b z nebes veselje varno zadobili
Smo si Brez madeža Spočeto za mater izvolili!«

3.5 OPIS ŠMARSKE KALVARIJE

Če se usmerimo mimo šmarskega župnišča proti jugu, bomo hodili mimo 14 kapelic po kamnitih stopnicah k cerkvi sv. Roka na 369 m visok hrib, od koder bomo imeli posebno lep razgled, saj bomo 140 metrov nad Šmarjem. Križev pot proti sv. Roku pa ni upodobljen po besedilu, kakršno je sedaj v navadi, marveč so uporabljali posebno besedilo, ki se je ohranilo v rokopisih. V obdobju od 1600 do 1750 je na ozemlju sedanje lavantinske škofije nastalo kakih 18 »potov trpljenja«, božjih grobov in kalvarij. Med njimi je največji in najlepši pot trpljenja v Šmarju pri Jelšah.⁶⁰

ZEMLJEVID 5: NAČRT KALVARIJE V ŠMARJU PRI JELŠAH

6 kapel je manjših in 8 večjih, pozidane so bile v času župnika dr. Mateja Vrečerja (1743–1753), vendar ne po vrsti od spredaj navzgor, kar nam izpričujejo vklesane letnice različnih let nastanka. Vsaka kapela ima svoj stolpič in oltar ali vsaj oltarju podoben

⁶⁰ Nova doba, letnik XXXI, številka 45, Celje, 3. 11. 1939.

podstavek. Nekatere kapele imajo lepe fasade iz kamna in dobre kipe. V drugi kapeli so še ohranjene freske, znamenita je sveta votlina s svetimi stopnicami, pri vhodu opazimo sliko cesarice Helene in papeža Benedikta XIV., na oltarni sliki je Jezus sredi mučilnega orodja, na stenski sliki so pa tri žene pri odprtem – praznem grobu. Cerkev sv. Roka je bila postavljena okoli leta 1646. Tako sklepamo iz napisa in slike nad zakristijskimi vrati v cerkvi, kjer gledamo starodavno Šmarje z župnijsko cerkvijo in podružnico sv. Miklavža na nasprotnem hribu ter leseno kapelico na mestu sedanje cerkve sv. Roka. Po končani kugi so nanosili verniki baje toliko milih darov, da je bila s temi prispevki na prostoru prejšnje neznatne lesene kapele postavljena današnja čarobno lepa cerkev sv. Roka, na kar kažejo vklesane letnice 1646, 1647, 1651 in 1671. V renesančni arhitekturi se še močno kaže vpliv gotike. V cerkvi so lepe freske in rokokojski okraski.⁶¹

1. KAPELA (SV. ROK)

Sedečega svetnika Roka, ki v samoti moli pred križem in poznogotskim Marijinim kipcem, spremljata kipa psa s kruhom in puta s čutaro. Po legendi je namreč sv. Rok negoval kužne bolnike, nato pa še sam zbolel. Umaknil se je v osamo, kamor sta mu hrano in pijačo prinašala pes ter angel. Kot nam kaže poslikava oboka, si je svetnik zaslužil poveličanje v nebesih.

2. KAPELA (ŠKAPULIRSKA MATI BOŽJA)

V tej kapeli nikoli ni bilo nobenega kipa, bila pa je bogato poslikana, tudi v zunanjih nišah, kjer danes freske niso več ohranjene. V njej so bili upodobljeni Mati Božja z Jezuščkom v naročju, sv. Jožef, sv. Dominik in sv. Janez od Križa, ki mu Jezus podaja škapulir. Sv. Dominik priporoča Mariji tri vernike, ki se dvigujejo iz vic, Marija pa proti njim spušča škapulir in rožni venec – kdor se ju bo dotaknil, bo rešen. Na stranskih stenah so glavni prizor spremljali sv. Joahim, sv. Ana in sv. Družina, na strešnem stolpiču so bili upodobljeni sv. Vid, sv. Miklavž, sv. Karel Boromejski in sv. Filip Neri.

3. KAPELA (JEZUS V JEČI)

Kiparska skupina v ječi je ena najbolj dramatičnih in naturalističnih. Kaže žaljenje, trpinčenje in zasmehovanje Jezusa, ki je za roke in noge priklenjen h kladi in k slopu v podzemni jami. Tri rablje, ki se izživljajo nad njim, spremljata hlapec in pes v ozadju, liki so prikazani groteskno in zelo živo. Originalni kipi iz te kapele so močno poškodovani in ohranjeni le v fragmentih, zato v muzeju niso predstavljeni.

4. KAPELA (ŽALOSTNA MATI BOŽJA)

Kiparsko skupino sestavljajo Marija z mrtvim Jezusom v naročju pred križem, žalujoča sv. Marija Magdalena in sv. Janez Evangelist s knjigo v roki. Prizor spremljajo naslikani, prav tako užaloščeni, sv. Jožef iz Arimateje, starček sv. Simeon, ki je Mariji prerokoval, da ji bo srce

⁶¹ Nova doba, letnik XXXI, številka 45, Celje, 3. 11. 1939.

prebodel meč, dva jokajoča angela, stara prerokinja Ana, sv. Nikodem, ki je Jezusovo telo mazilil, in Marija, Jakobova mati.

5. KAPELA (JEZUSOVO SLOVO OD MARIJE)

Jezus se z ganljivo gesto poslavlja od svoje jokajoče matere Marije.

6. KAPELA (JEZUS V VRTU GETSEMANI)

Gre za dogodek, ko je Jezus odšel v vrt Getsemani in premišljeval o tem, kaj ga čaka. Kiparska skupina kaže klečečega Jezusa, ki ga podpira angel, okrog pa so speči apostoli Janez, Jakob in Peter. V ozadju je naslikan Juda, ki se že približuje z vojaki. Na oboku sta med bogato štukaturo upodobljena Bog Oče in Abrahamova daritev Izaka kot starozavezna prispodoba oz. napoved, da bo Bog daroval edinega sina za odrešitev človeštva. Prizori, upodobljeni v medaljonih, so: Jezusov prihod v Jeruzalem, Jezus s spečimi apostoli, Jezusa ujamejo, Jezusa zasramujejo. Dopolnjujejo jih latinski napis. Poslikani in štukirani medaljoni so tudi na stranskih stenah ob oltarju. Prikazujejo zadnjo večerjo, umivanje nog, Jezusa, ki vrže svoje sovražnike z besedo ob tla, Judežev poljub in Petra, ki odseka uho Malhu. Na strešnem stolpiču so upodobljene tri svetnice: Barbara, Uršula in Katarina.

7. KAPELA (OBŽALOVANJE SV. PETRA)

Na skalovju klečeči sv. Peter močno obžaluje, da je Jezusa trikrat zatajil. Na to spominja petelin, ki je, kot je napovedal Jezus, pred tem trikrat zapel.

8. KAPELA (JEZUSA BIČAJO)

Poslikava na stenah je kazala Heroda, Jezusa, ki ga slačita rablja, zasmehovanje Jezusa, rablja, ki plete trnjevo krono, in Pilatovo ženo Prokulo, ki naroča slugi, kaj naj sporoči njenemu možu. Bičanje je predstavljeno v kiparski skupini. Jezus je privezan ob steber, štirje rablji ga groteskno bičajo in vlečejo za lase. Na oboku je prikazan Job, starozavezna prispodoba Jezusovega trpljenja. Poleg lika so v latinščini zapisane besede, s katerimi je Job tožil o svojih tegobah. Besede so ilustrirane (David in Goljat, Bazilisk in deček z ogledalom, ranjen jelen v gozdu in volkovi, ki trgajo ovco), podobe napovedujejo Jezusovo trpljenje. Na strešnem stolpiču so upodobljeni sv. Jožef, sv. Janez Krstnik in zmagoslavna Marija.

9. KAPELA (BIČANI JEZUS)

V kapeli stoji kip bičanega Jezusa, ki je kopija milostne podobe iz Wieskirche na Bavarskem. Jezus stoji ob nizkem stebru, na katerega je pripet z verigami.

10. KAPELA (JEZUSOVO KRONANJE)

Jezus sedi s trstiko v roki, obdan s štirimi rablji, ki ga kronajo in zasmehujejo. Kiparsko skupino spremljajo naslikani prizori: dečka na Jezusa ščuvata psa, za ograjo slonijo Malh, vojščak in sluga, z visokega mostovža pa prizor opazujejo Marija, sv. Janez in še nekaj drugih

ljudi. Na levi steni je upodobljen Pilat, ki kaže na Jezusa, in na desni ista oseba pri umivanju rok. Na oboku je starozavezna podoba Danijela med levi, izreke prerokov, zapisane v latinščini, spremljajo ilustracije (roka s plamenečim mečem, bel golobček, ki ga preganjajo črni krokarji, sonce, zagrnjeno z oblaki, in zmagoslavni venec, ki ga angel ponuja onemoglemu starcu). Na strešnem stolpiču so predstavljeni jezuitski svetniki Ignacij Loyolski, Frančišek Ksaver in Janez Nepomuk.

11. KAPELA (ŽALUJOČI JEZUS)

V kapeli je kip sedečega Jezusa s krono na glavi. Jezus si glavo trudno podpira z levico. Gre za priljubljen pasijonski motiv med kronanjem in zasmehovanjem. Motiv je pogost na Hrvaškem in na slovenskem ozemlju blizu hrvaške meje.

12. KAPELA (JEZUS NESE TEŽKI KRIŽ)

Kiparska skupina kaže Jezusa, padlega pod križem; spremlja ga Simon iz Cirene, z zadnje strani ga suvata rabelj in vojak. Na sprednji steni so naslikane še druge osebe, ki gredo z njim: Marija, žene in vojaki. Na stranskih stenah je upodobljeno nadaljevanje pasijonskih dogodkov: Jezusa slačijo in pribijajo na križ. Na poslikanem oboku vidimo starozavezno predpodobo Jezusove nedolžne smrti (Kajn ubije Abela) in spremljajoče latinske napise ter ilustracije (Jezus nese križ, ves krvav stoji v stiskalnici, z žarki obdan kaže svoje rane, drevo sv. Križa). Na strešnem stolpiču so naslikani svetniki Jurij, Martin in Florijan.

13. KAPELA (KALVARIJA)

V zelo visoki, a plitvi kapeli stojijo križi z mrtvim Jezusom in dvema razbojnikoma. Pod Jezusovim križem so kipi Marije, sv. Janeza in sv. Marije Magdalene. Kipe so dopolnjevali naslikani prizori, ki niso več ohranjeni. Za Jezusovo podobo je bil prikazan izgon iz raja, saj naj bi bil prav greh prvih staršev razlog za potrebo po odrešenju. Za levim razbojnikom sta bila upodobljena švigajoča bliska, ki sta zadela smrt in hudiča.

14. KAPELA (SVETE STOPNICE Z BOŽJIM GROBOM)

Zadnjo kapelo sestavljajo svete stopnice in Božji grob. Svete stopnice posnemajo 28 stopnic, po katerih naj bi šel Jezus v Jeruzalemu k Pilatu in naj bi jih dala sv. Helena prenesti v Rim. Te stopnice so začeli posnemati in postavljati drugje po Evropi proti koncu 17. stoletja; za opravljanje pobožnosti je bil predpisan poseben red. Šmarske svete stopnice so najstarejše na Slovenskem. V notranjščini je bila kapela bogato poslikana in štukirana, a poslikava je slabo ohranjena. Med okni so bili upodobljeni apostoli in nekateri svetniki, na oboku v medaljonih pa Jezuščkova vizija mučilnega orodja, personifikacije treh teoloških kreposti in Jakobova lestev. V obokani grobni kapeli prikazujejo slike žalujoče ženske personifikacije, Jezusa trpina z mučilnim orodjem, tri žene ob grobu in apokaliptično Jagnje. Spodaj je kip mrtvega Jezusa na mrtvaškem odru.

3.6 CERKEV SV. ROKA NAD ŠMARJEM

Cerkev sv. Roka je bila grajena postopoma, za leto njenega nastanka pa štejemo leto 1646. Legenda pravi, da sta leta 1645 dva domačina prinesla kugo iz Ptuja v Šmarje; bolezen je v kratkem času pomorila več kot dvesto ljudi. Da bi se prebivalci rešili te nadloge, so na hribu nad Šmarjem sezidali kapelico. Bog je na priprošnjo Matere Božje, sv. Roka in sv. Boštjana uslišal njihove molitve ter kugo pregnal iz dežele. Verniki so v zahvalo za to nanosili toliko darov, da so tam, kjer je bila kapelica, postavili čarobno lepo cerkev in jo posvetili sv. Roku kot zavetniku ter priprošnjiku zoper kugo.

Po zunanjem videzu stavbe iz 17. stoletja bi lahko sklepali, da je tudi notranjost preprosta, vendar ni tako. Pravokotna ladja z nižjim in ožjim prezbiterijem je bila okoli leta 1738 opremljena z bogatim štukaturnim in slikarskim okrasom. Štuk rokokojsko lahkotnih in igrivih školjkastih, mrežastih in rastlinskih oblik prepleta prostor, ustvarja oltarje in uokvirja nekoliko kasnejše rokokojsko dekorativne slike Antona Lerchingerja iz Rogatca. Slike imajo Marijansko tematiko, v prezbiteriju pa v celoti prikazujejo prizore iz legende o sv. Roku.

SLIKA 13: CERKEV SV. ROKA Z JUGOVZHODNE STRANI
(<https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/cerkev-sv-roka-2.html>)

Svetišče vsako leto na praznik župnijske zavetnice Marije Vnebovzete, 15. avgusta, in na god sv. Roka, 16. avgusta, privabi več kot tisoč ljudi na tradicionalni romarski shod.

3.7 MATEJ VREČER (1702–1758)

Dr. Matej Večer je znan predvsem kot graditelj kalvarije v Šmarju pri Jelšah. Sloviti matematik in izdelovalec ur, predvsem pa spreten gospodarstvenik je v vsaki stvari našel priložnost za zaslužek in kopičenje premoženja. Prav zaradi njegovega gospodarnega odnosa se nam je do danes ohranil eden najkvalitetnejših spomenikov baročne celostne umetnine.⁶²

Matej Vrečer se je rodil leta 1702 v številni družini v vasi Šentjanž nad Štorami. Osnovno izobrazbo je dobil v ruški latinski šoli, naziv doktor svobodnih umetnosti in filozofije je pridobil na graški univerzi, ki so jo vodili jezuiti, tam pa je obiskoval tudi bogoslovni kurz. Kljub kmečkemu rodu si je prislužil zavidanja vredno premoženje, in sicer s pridelovanjem in prodajo vina, z leंबरško usnjarno in oljarno v Krajncici, z miloščino, predvsem pa z izdelovanjem prenosnih sončnih ur, s katerimi je zaslovel po vsej Štajerski. Bil je tudi lastnik kmetije in polovične hube v Šmarju, svobodne kmetije v Krajncici in koščka gozda.⁶³

Leta 1726 je bil v Vidmu posvečen v mašnika. Najprej je služboval v Novem mestu, nato v Šentjurju pri Celju, leta 1734 pa je postal župnik v Zibiki. 5. maja 1737 je bil imenovan za župnika v Šmarju pri Jelšah, kjer je služboval do svoje smrti. Kmalu je po celotni Štajerski zaslovel kot izdelovalec ur. Posebej se je proslavil s sončnimi urami, ki jih je leta 1745 izdelal za astronomski observatorij graške univerze, ki žal ni več ohranjen. Brez dvoma pa je izdelal sončno uro na južni steni desne hiše na domačiji pri Vrečerjevih. Župnik Matej Vrečer je po daljši bolezni umrl 6. maja leta 1758, pokopan je v domači župnijski cerkvi.⁶⁴

SLIKA 14: UPODOBITEV MATEJA VREČERJA V CERKVI SV. ROKA V ŠMARJU

⁶² www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/zupnik-matej-vrecer.html, pridobljeno 20. 12. 2017.

⁶³ www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/zupnik-matej-vrecer.html, pridobljeno 20. 12. 2017.

⁶⁴ www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/zupnik-matej-vrecer.html, pridobljeno 20. 12. 2017.

3.8 MUZEJ BAROKA V ŠMARJU PRI JELŠAH

Muzej baroka, odprt avgusta 2015 (uradna otvoritev 10. junija 2016), se navezuje na baročno kalvarijo, ki se vije iz Šmarja pri Jelšah do cerkve sv. Roka na bližnjem hribu. Ponuja stalno razstavo 43 originalnih, več kot 260 let starih lesenih skulptur iz kalvarijskih kapel, s pomočjo video projekcije pa obiskovalca popelje tudi na ogled petih najlepših baročnih cerkva Obsotelja in Kozjanskega.

V muzejski postavitvi so kipi izvzeti iz konteksta skupin v kapelah, da lahko lažje razumemo in dojamemo njihovo umetniško razsežnost. Originalne kipe lahko obidemo, se jih dotaknemo, si jih ogledamo in jih doživimo iz vseh zornih kotov, kar omogoča vpogled v kiparsko ustvarjanje v sredini 18. stoletja.

SLIKA 15: REKLAMNA RAZGLEDNICA MUZEJA BAROKA

Avtorica muzejske postavitve je Meta Hočevar, utemeljiteljica sodobne slovenske gledališke scenografije in dobitnica številnih nagrad in priznanj. Je prejemnica Prešernove nagrade za življenjsko delo, s svojim delom pa se je proslavila tudi v tujini.

Ker so bili kipi kljub obnovam v 19. in 20. stoletju resno ogroženi, jih je restavratorski center leta 1984 umaknil v svoj depo. Restavratorji so jih z metodo zaplinjevanja najprej zaščitili pred nadaljnjim škodljivim delovanjem insektov, nato pa so jih preventivno izdatno prepojili s sredstvom za preprečevanje nadaljnje okužbe z glivami in insekti.

Ob spremljanju obnove kapel v prvem desetletju 21. stoletja je stroka ocenila, da so lesene skulpture preveč pomembne pričevalke baročne dediščine, da bi bile, sicer restavrirane, vrnjene v kapele. Tako je bilo odločeno, da se v kapele namestijo kopije kiparskih skupin, originalni kipi pa naj bodo na ogled v muzejski postavitvi. Delo v kiparskih ateljejih restavratorskega centra je tako potekalo skladno s smernicami za nadaljnjo hrambo in postavitev originalnih kipov v muzeju ter izdelavo kopij, ki bodo originale nadomestile v kapelah.

Vodja konservatorskih in restavratorskih posegov ter postopkov izdelovanja kopij je bila restavratorka kiparka Nuška Dolenc Kambič, ki je z zagovorom teme o propadanju lesenih polihromiranih plastik v kapelah šmarske kalvarije pridobila znanstveni naziv.

4. ANALIZA ANKETE

SPOLE: moški: 42 (50 %)

 ženski: 42 (50 %)

Vzorec je bil opravljen med dijaki prvih treh letnikov Gimnazije Lava ter naključno izbranimi prebivalci Celja, Laškega in Šmarja pri Jelšah decembra 2017 in januarja 2018. Zajemal je 84 anketiranih.

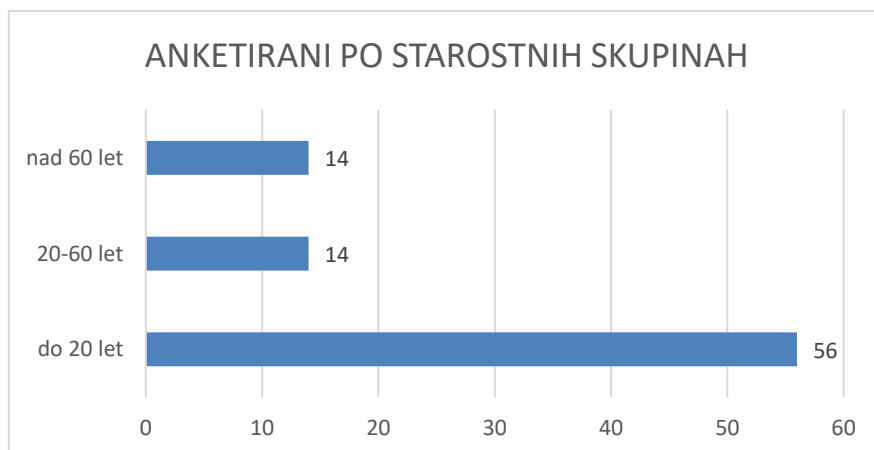

GRAFIKON 1: Spol anketiranih

STAROST: DO 20 LET 33 moških, 23 žensk (66,6 %); 20–60 LET 5 moških, 9 žensk (16,7 %);

NAD 60 LET 4 moški, 10 žensk (16,7 %)

Anketo je reševalo 84 anketiranih različnih starostnih skupin. Največji delež predstavlja starostna skupina do 20 let, saj sva anketo razdelila med dijake najine šole. Tudi ostali starostni skupini sta ustrezno zastopani.

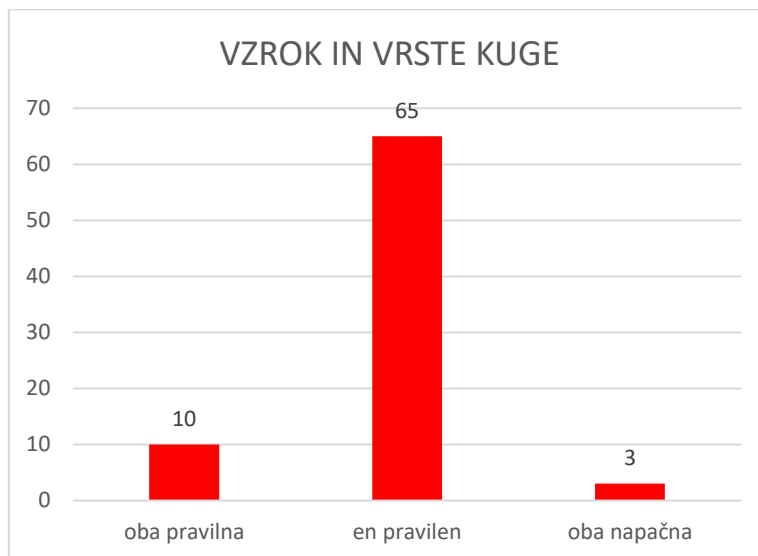

GRAFIKON 2: Starostne skupine anketiranih

1. VZROK KUGE (SLABE HIGIENSKE RAZMERE) IN VRSTE KUGE (BUBONSKA, KOŽNA)

OBA PRAVILNA: 10 (11,9 %) EN PRAVILEN: 65 (77,5 %) OBA NAPAČNA: 3 (3,6 %)

Najina hipoteza, da bodo anketirani znali navesti dve vrsti kuge, je zavrnjena, saj jih večina tega ne zna. Večina anketiranih pa pozna vzroke za pojav kuge oziroma razmere, v katerih so ljudje živeli ob koncu 17. stoletja. V napačnih odgovorih so našteje druge nalezljive bolezni, kot so kolera in vodene koze, navedena je vojna.

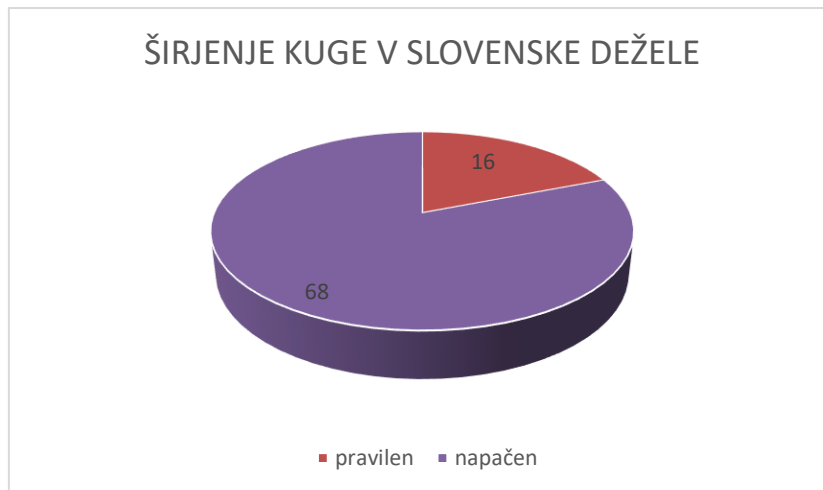

GRAFIKON 3: Vzrok in vrste kuge

2. ŠIRJENJE KUGE V SLOVENSKE DEŽELE (KRANJSKA, ŠTAJERSKA)

PRAVILEN: 16 (19 %) NAPAČEN: 68 (81 %)

Hipoteza, da anketirani ne vedo, od kod je prišla kuga v slovenske dežele in kje se je razširila, je potrjena. Zelo malo jih je pravilno poimenovalo območje, od koder se je bolezen razširila, in kraje, ki jih je zajela. Med napačnimi opredelitvami izvornega prostora sta Daljni vzhod in sever (slednje ni natančna opredelitev).

GRAFIKON 4: Širjenje kuge v slovenske dežele

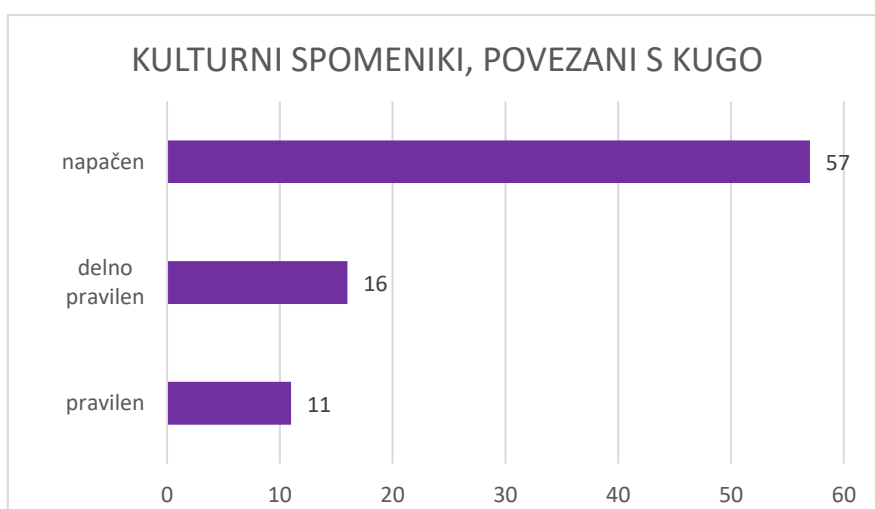
3. KULTURNI SPOMENIKI, POVEZANI S KUGO (KALVARIJI, MARIJINO ZNAMENJE)

PRAVILEN: 11 (13,1 %)

DELNO PRAVILEN: 16 (19 %)

NAPAČEN: 57 (67,9 %)

Zaradi kuge so na širšem območju Celja nastali številni kulturni spomeniki, ki presegajo lokalni pomen. Predvidevala sva, da jih anketirani poznajo oz. da vedo, da sta med njimi tudi kalvariji v Celju in Šmarju pri Jelšah. *Najina hipoteza je zavrnjena, saj anketirani tega večinoma ne vedo.* V napačnih odgovorih so navedli spomenike iz klesanega kamna brez opredelitve kraja ali vrste kulturnega spomenika (cerkev, kapelica, kužno znamenje).

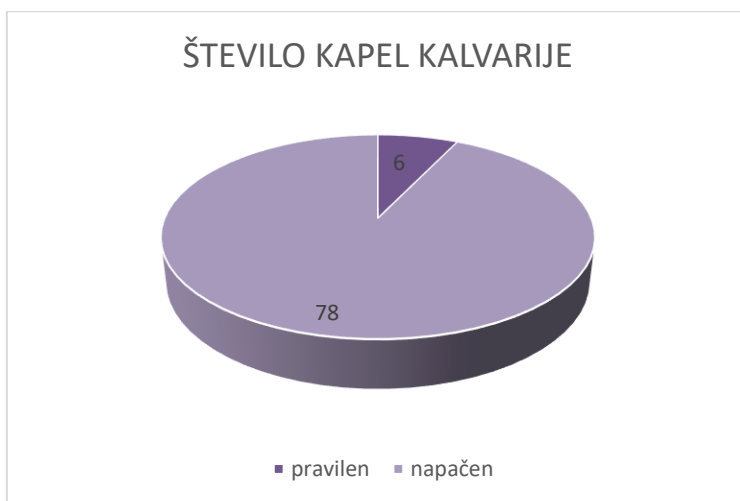
GRAFIKON 5: Kulturni spomeniki, povezani s kugo

4. ŠTEVILO KAPEL KALVARIJE (CELJE, ŠMARJE PRI JELŠAH)

PRAVILEN: 6 (6,7 %)

NAPAČEN: 78 (92,9 %)

Kalvarije imajo različno število kapel, odvisno od prostorskih možnosti in časa nastanka. Kalvarija v Celju ima 5 kapel, kalvarija v Šmarju pri Jelšah pa 14. *Najina hipoteza, da anketirani ne vedo, koliko kapel (postaj) imata kalvariji v Šmarju pri Jelšah in Celju, je potrjena.*

GRAFIKON 6: Število kapel kalvarije

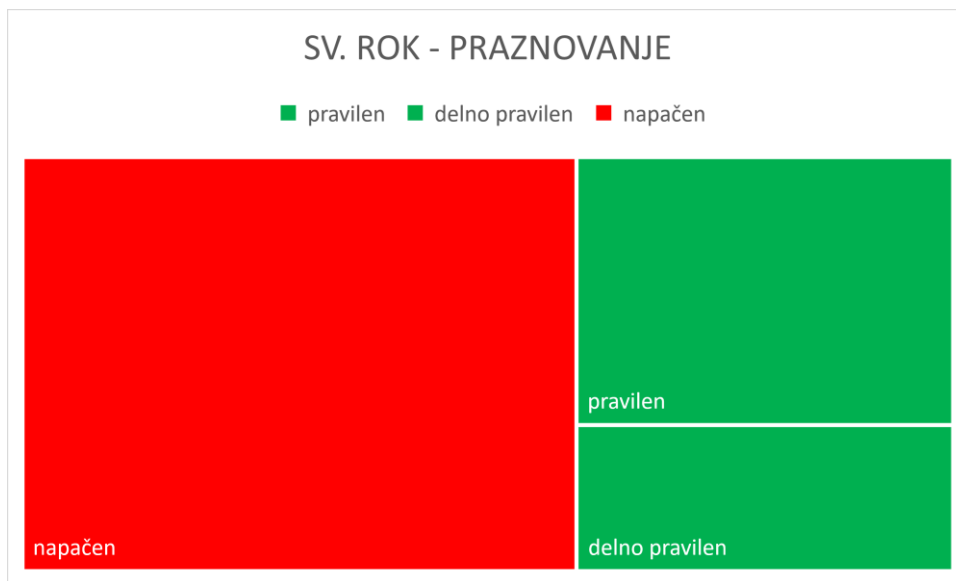
5. SVETI ROK (GOD, PRAZNOVANJE)

PRAVILEN: 22 (26,2 %)

DELNO PRAVILEN: 12 (14,3 %)

NAPAČEN: 50 (59,5 %)

Izvedeti sva hotela, ali anketirani vedo, kdaj goduje sv. Rok in kako v Šmarju pri Jelšah obeležujejo njegov god. *Najina hipoteza, da anketirani poznajo praznovanje, povezano s sv. Rokom, je zavrnjena.* Rezultati presenečajo, saj večina anketiranih izhaja iz Šmarja pri Jelšah, poleg tega pa je praznovanje v tem kraju povezano tudi s praznovanjem največjega Marijinega praznika, velikega šmarna (15. 8.).

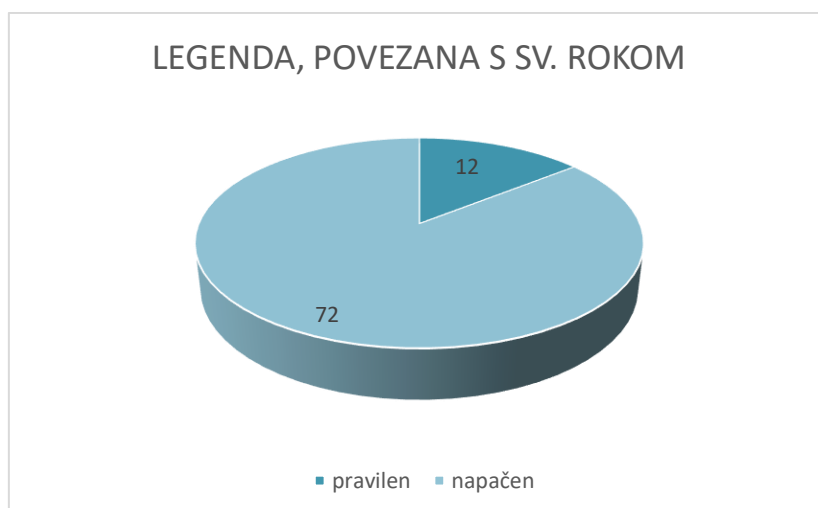
GRAFIKON 7: Sv. Rok – praznovanje

6. LEGENDA, POVEZANA S SVETIM ROKOM (PES S KRUHOM)

PRAVILEN: 12 (14,3 %)

NAPAČEN 72 (85,7 %)

Sv. Roka najpogosteje upodablajo v romarski obleki, z romarsko palico in bučo; z roko kaže kužno bulo na stegnu. Ob sebi ima psa s kruhom v gobcu. *Najina hipoteza, da anketirani ne znajo opisati sv. Roka kot zavetnika pred kugo, je potrjena.* Večina anketiranih tudi ne pozna legende, povezane z njim.

GRAFIKON 8: Legenda, povezana s sv. Rokom

5. SLOVARČEK MANJ ZNANIH POJMOV

aerosoli – v zraku ali plinih razpršene ali tekoče snovi

bezgavka – ovalna ali okrogla kepica v mezgovnem tkivu

endotoksini – veliki, temperaturno stabilni lipopolisaharidi (LPS), ki so glavni gradnik celične stene in so odgovorni za nastanek številnih bolezni

Golgota – hrib pri Jeruzalemu, na katerem je bil križan Jezus Kristus

karantena – osamitev zaradi suma okuženosti

konvertit – kdor zavestno, iz prepričanja sprejme drugo veroizpoved ali postane pripadnik kake veroizpovedi sploh

mežnar – kdor oskrbuje cerkev, cerkovnik

nekroza – prenehanje življenjskih procesov v delu organizma ali organa, odmrtnje

odpustek – odpuščanje, zmanjšanje zlasti posmrtna kazni za odpuščene grehe

patogen – takšen, ki povzroča bolezen, bolezenski

pestilenca – oznaka za smrtonosno in nalezljivo bolezen, ki prizadene celotno skupnost

polihromirana plastika – oznaka za pripravo in večplastno poslikavo lesenih kipov

sepsa – vdor bolezenskih mikrobov in njihovih strupov v kri

škapulir – širok pas blaga z odprtino za glavo, ki pokriva prsno in hrbtno stran oblačila

štukatura – okrask iz štuka na stropih, stenah

vicedom – namestnik deželnega kneza

ZAKLJUČEK

V raziskovalni nalogi sva načrtno raziskovala kugo, ki je močno zaznamovala slovensko, evropsko in svetovno zgodovino. Posvetila sva se predvsem zadnjemu večjemu valu, ki je prizadel slovenske dežele v 17. stoletju. Raziskati in prikazati nama je uspelo tudi bogato kulturno dediščino, povezano z nekoč smrtonosno boleznijo.

Zaradi omejenega časa in obsega naloge sva se morala na nekaterih mestih omejiti. Širše raziskovanje bi bilo možno ob pregledu cerkvenega arhivskega gradiva, ki ga hrani Nadškofijski arhiv v Mariboru; to ostaja naloga za prihodnost.

Kuga je Celje z okolico prizadela v več valovih. V naše kraje so jo prinesli domačini in študentje, ki so tu prenočevali. Širjenje bolezni je bilo zelo hitro, zato so se ljudje s prošnjami za rešitev največkrat zatekali k veri. Ob koncu 17. stoletja sta tako nastali cerkvi, ki sta neposredno povezani s pojavom kuge, to sta sv. Rok v Šmarju pri Jelšah in sv. Jožef v Celju. Do obeh cerkva so sredi 18. stoletja postavili kalvariji, ki sta se ohranili vse do danes. Šmarska kalvarija je eden najlepših primerov križevega pota v tem delu Evrope, z njeno dograditvijo se je začel tudi hiter razvoj romanj v tem kraju.

V okviru raziskovanja sva izvedla anketo, ki je med anketiranci preverjala znanje o kugi in poznavanje celjske ter šmarske kulturne dediščine. Pred izvedbo sva postavila šest hipotez, od katerih sva tri potrdila in tri zavrnila:

- 1. Anketirani znajo poimenovati dve vrsti kuge (zavrjnena).*
- 2. Anketirani ne vedo, od kod je prišla kuga v slovenske dežele (potrjena).*
- 3. Anketirani vedo, zakaj sta nastali kalvariji v Celju in Šmarju pri Jelšah (zavrjnena).*
- 4. Anketirani ne vedo, koliko postaj imata kalvariji v Celju in Šmarju pri Jelšah (potrjena).*
- 5. Anketirani poznajo praznovanje, povezano s sv. Rokom (zavrjnena).*
- 6. Anketirani ne znajo opisati sv. Roka kot zavetnika pred kugo (potrjena).*

VIRI IN LITERATURA

Matej Grošelj, Vpliv epidemičnih bolezni na spremembe v gospodarstvu, diplomsko delo, Ljubljana, 2002.

Giovanni Boccaccio, Dekameron, Delo, Ljubljana, 2004.

Anton Vodnik, Romarska pravljica – zbrano delo, ZRC SAZU, Ljubljana, 2015.

Vladimir Travner, Kuga na Slovenskem, Življenje in svet, Ljubljana, 1931.

Ema Umek, Kuga na Štajerskem 1679–1683, Kronika: letnik 6, številka 2, Zveza zgodovinskih društev, Ljubljana, 1958.

Janko Orožen, Zgodovina Celja in okolice, 1. del, Celje, 1971.

Metoda Kemperl, Značilnosti romanj v 17. in 18. stoletju na Slovenskem, Edinost in dialog, 2016.

Metoda Kemperl, Muzej baroka Šmarje pri Jelšah, Šmarje pri Jelšah, 2015.

Avguštin Stegenšek, Zgodovina pobožnosti svetega križevega pota, Maribor, 1912.

Slovenski zgodovinski atlas, Nova revija, Ljubljana, 2011.

Georg Matthäus Vischer, Topographia Ducatus Stiriae, faksimilizirana izdaja, Cankarjeva založba, 1971.

Arhivsko gradivo: SI_ZAC/1294 Zbirka grafik krajev.

Internetni viri:

www.nijz.si, pridobljeno 20. 11. 2017.

www.druzina.si, pridobljeno 20. 11. 2017.

revija.ognjisce.si, pridobljeno 20. 11. 2017.

www.wol.jw.org/sl, pridobljeno 20. 11. 2017.

<http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>, pridobljeno 20. 11. 2017.

www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/zupnik-matej-vrecer.html, pridobljeno 20. 12. 2017.

http://s-je.sik.si/Muzej_baroka_smarje, pridobljeno 20. 1. 2018.

<http://giskd2s.situla.org/rkd/Opis.asp?Esd=4439>, pridobljeno 20. 1. 2018.
<http://giskd2s.situla.org/rkd/OpisSlika.asp?Esd=4272>, pridobljeno 20. 1. 2018.
<http://giskd2s.situla.org/rkd/Opis.asp?Esd=748>, pridobljeno 20. 1. 2018.
<http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/>, pridobljeno 20. 1. 2018.
http://www.zgodovina.eu/slovinci/avstrijci_so_slovinci.htm, pridobljeno 20. 1. 2018.

Slikovni viri:

http://www.worcesterart.org/Hope/sweerts_plague_detail.htm
https://sl.wikipedia.org/wiki/Justinijanova_kuga#/media/File:Hand_necrosis_caused_by_plague.jpg
<https://historyourevolution.wordpress.com/2017/09/24/black-death-ransacks-europe/>
<https://blog.education.nationalgeographic.org/2015/10/01/plagues-patient-zero/>
<https://zupa-svkriz.hr/sveti-rok>
<http://losojosdehipatia.com.es/cultura/historia/1348-el-ano-de-la-pestes-negra>
<http://www.rtv slo.si/slike/photo/185220>
<https://www.kamra.si/mm-elementi/item/celje-l-1750.html>
<https://www.kamra.si/novice/item/dvajsetletnica-blagoslovitve-in-delovanja-doma-sv-jozef.html>
<https://mojalbum.com/andymann/celje-nekoc-in-danes/>
<https://www.kamra.si/digitalne-zbirke/item/cerkev-sv-roka-2.html>

PRILOGE

Celjsko Kalvarijo obnavljajo

Razpadajoče kapelice na Aljaževem hribu v Celju so bila dolga leta kamen spotike vsem, ki so obiskovali ta predel Celja.

Iz razpadajočih stavb so že pred desetletji začasno odstranili baročne plastike in jih uskladičili v celjskem Pokrajinskem muzeju, kapelice pa so morale še dolgo čakati na obnovo. S škrljcem pokrite strehe so bile docela uničene, s sten je v velikih zaplatah odpadal nekoč s freskami okrašen omet, pa tudi kamnitne okvire portalov je zob časa že do kraja nagrizel. Nemogoče je že bilo razbrati prvotno ornamentiko.

Po nekaterih že prej opravljenih zavarovalnih posegih je bila letos na vrsti obnova zadnje kapelice tik pod Golgota.

Po opravljeni sanaciji je mojster Tone Podkrižnik iz Sentjurja vstavil v kapelice na novo povsem izklesan kamnitni portal, ker starega ni bilo moč obnoviti. Na zunanji obrobi portala je znova izklesal ornamentalne baročne vzorce, takšne kot so bili na starem portalu. Kot material je uporabil kamen iz Vinice na Hrvaškem, ki ga je zavaroval z ustreznimi kemičnimi preparati.

Dela na celjski Kalvariji se bodo pod strokovnim vodstvom zavoda za spomeniško varstvo nadaljevala.

Z. S.

VIR: NOVI TEDNIK, LETNIK XXXVIII, ŠTEVILKA 45, CELJE, 8. 11. 1984, STR. 8.

Pri obnovi smo se najprej lotili streh, zametajo je bilo večja strošna izdatstva in strošjevo krhanje. Nemalo težav je povzročila obnova stolpov.

V zadnjih letih pa poteka gradbena dela, posebej posvečenih kapelic (sv. Krištof, sv. Klemenčič in novi ometi) ter drenaža.

Zaradi majhnih sredstev, ki smo jih vsako leto imeli, so dela odložena. V letošnjem letu, ko so bila pridržana sredstva KES, KS Šmarje pri Jelšah, knjižnice in urada Šmarje pri Jelšah so

podpori Slovenskega inženirskega društva, pa bo mogoče gradbena dela zaključiti.

Čaka pa nas še restauriranje fresk, ki jih bo treba očistiti, ter trajnejši ometi in sivo, ponovno osmestiti, ter pa sleparjanje lesenih plastič.

Odkloči smo se, da bomo bogato okraseno katedralo poravnali in posušili, saj bi bilo porabno klesanje draga, pa tudi močnejši, ki bi jo zmogli, so imeli.

Antko Adžer, proč.

Obnovitvena dela na kapelah križevega pota pri Sv. Roku

Kapela križevega pota pri Sv. Roku sodijo med najpomembnejše baročne spomenike v Sloveniji. Postavit jih je dal med leti 1740 — 1750 škofski kaplan Matija Vrečer, znameniti osebnost svojega časa. Samostojne kapelice ne odlikuje le svoji arhitekturni, posebej in kiparski oprejo. Kapelice ustvarjene ne kaže v zasnovi bogati členitvi, v razgibanosti s stilom kritik starih s stolpi ter v izumetno oblikovanih postavah in pesčenca. Vse notranjostne kapelice so izklesane freske, ki so danes le delno ohranjene. Novejše raziskave pa kažejo, da so bile poslikane tudi zunanostne. Kapelice izklesane tudi baročne lesene plastične, ki ponazarjajo posvečenih parjantov praznov.

Mojstri, ki so ustvarili to umetnino, doslej še niso znani, le freske so pripisane baročnemu slikarju Antonu Lerchingerju, ki

je bil tudi drugi tudi v Otariju.

Za, pa so izklesali, so postavili kapelice začele pripadati. Dolžnost pa so kapelice ekonomsko cenovo za vreditevjanje, ki je usahnila celoob živa romanska pol.

Danes je kapelice pomembno podvzem v 2011, so so nacionalno pomembni kulturni spomenik.

Pred pričakovani obnovi so bile kapelice v izredno slabem stanju. Strehe so propadle, ometi je povzročila napadajoča ometa, propadajo stila in kamniti členovi. Z ometom vred so propadle in se izgubile tudi freske, vloga pa je možno izdelati tudi lesene plastične. Svoje je k temu dodati še potres, ki je najhujši poškodoval zgradbo kapelice.

Tukaj počiva prečastiti in preučeni gospod Matej Vrečer, doktor svobodnih umetnosti in modroslobja, nekdanj 21 let župnik tega kraja, ki je morda prvi v matematični znanosti, vso Štajersko z mnogimi (urami), predvsem pa zvezdarno graškega vseučilišča z občudovanja vredno urarsko umetnino pobzdignil. O njegovi gorečnosti in pobožnosti hode kamenje pričalo, če bi molčali Človeški jeziki. Srečno je postavil hrib Kalvarija s kapelicami vred in s stopnicami Gospodobega trpljenja. Cerkvama Device Marije in sv. Roka je s svojim trudom in z denarnih volilom nababil zadnji kras. Dobršivši take velike stvari sebi v čast in hvalo je dne 6. maja l. 1758 na žalost vseh dobrih ljudi, zapustivši telo na zemlji, z duhom (srcem) odhitel v nebesa.

PREVOD NAPISA NA NAGROBNI PLOŠČI, VZIDANI NA CERKEV SV. MARIJE V ŠMARJU

Privilegij papeža Benedikta XIV iz leta 1746:

Svete stopnice po rimskem načinu in postaje trpljenja v Smarju pri Jelsah je postavil l. 1747 župnik Matej Vrečer v dobi novomeskega prosta presvetlega in precastitega gospoda Antona Gotharda barona Erberga na čast Kristusu križanemu in blaženi Devici Mariji ter sv. Roku.

PREVOD NAPISA NA KALVARIJSKI KAPELI S PRIVILEGIJEM PAPEŽA BENEDIKTA XIV.

OPIS ENOTE NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE

IDENTIFIKACIJA ENOTE DEDIŠČINE

Evidenčna številka enote: **4439**

Ime enote: **Celje - Kalvarija na Aljaževem hribu**

OPIS ENOTE DEDIŠČINE

Zvrst dediščine: **spom. objekti in kraji**

Tip enote: **sakralna stavbna dediščina**

Obseg enote: **skupina objektov**

Tipološka gesla enote:

kalvarija, križev pot

Tekstualni opis enote:

Kompleks štirih baročnih kapelic s samostojno stoječo skupino Golgote s tematiko iz pasionskega cikla. Kapelice povezujejo stopnice, v sklop sodi tudi kapela sv. Jožefa.

Datacija enote:

prva polovica 18. stol.

Avtor(ji):

Varstvene usmeritve:

stavbe; spominski objekti in kraji

LOKACIJA ENOTE DEDIŠČINE

Naselje: **CELJE**

Občina: **CELJE**

Lokacija:

Aljažev hrib. Kalvarija leži na levem bregu reke Voglajne nasproti železniške postaje ter predstavlja značilno veduto na Celje z vzhoda.

PRISTOJNOSTI

Območna enota: **ZVKD Celje**

RAZGLASITEV

Vrsta spomenika **spomenik lokalnega pomena**

Akt razglasitve:

Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Celje, Ur.l. SRS, št. 28/86-1364, Ur.l. RS*, št. 1/92-18

Vrsta razglasitve: **stalna razglasitev do preklica**

Veljavnost razglasitve: **19.7.1986 -**

OPIS ENOTE NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE

IDENTIFIKACIJA ENOTE DEDIŠČINE

Evidenčna številka enote: **4272**

Ime enote: **Celje - Marijino znamenje**

Fototeka OE Celje: 2011, Urška Kerbavec

OPIS ENOTE DEDIŠČINE

Zvrst dediščine: **spom. objekti in kraji**

Tip enote: **sakralna stavbna dediščina**

Obseg enote: **Objekt**

Tipološka gesla enote:

figuralno znamenje, kip

Tekstualni opis enote:

Kamnito znamenje, postavljeno 1776, sestavljajo stopničasti podstavek, pofiliran trikotniški nastavek in dorski steber s kipom Brezmadežne. Ob stebru so kopije kipov sv. Roka, sv. Florijana in sv. Jožefa. Sv. Jožef in napisne plošče so iz 19. stol.

Datacija enote:

zadnja četrtnina 18. stol., 1776, sredina 19. stol., 1856

Avtor(ji):

Varstvene usmeritve:

stavbe; spominski objekti in kraji

LOKACIJA ENOTE DEDIŠČINE

Naselje: **CELJE**

Občina: **CELJE**

Lokacija:

Znamenje ima dominantno lego na južnem, lijakastem delu Glavnega trga.

PRISTOJNOSTI

Območna enota: **ZVKD Celje**

RAZGLASITEV

Vrsta spomenika **spomenik lokalnega pomena**

Akt razglasitve:

Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Celje, Ur.l. SRS, št. 28/86-1364, Ur.l. RS*, št. 1/92-18

Vrsta razglasitve: **stalna razglasitev do preklica**

Veljavnost razglasitve: **19.7.1986 -**

OPIS ENOTE NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE

IDENTIFIKACIJA ENOTE DEDIŠČINE

Evidenčna številka enote: **748**

Ime enote: **Predenca - Cerkev sv. Roka**

Fototeka INDOK: 1991, Damjan Gale

OPIS ENOTE DEDIŠČINE

Zvrst dediščine: **stavbe**

Tip enote: **sakralna stavbna dediščina**

Obseg enote: **objekt**

Tipološka gesla enote:

podružnična cerkev, romarska cerkev, sv. Rok

Tekstualni opis enote:

Visoko na hribu nad naseljem Šmarje, nad stopniščem s kapelicami Križevega pota in svetimi stopnicami, stoji podružnica iz 17. stol. s poznobaročno opremo (1728) in štukaturo s poslikavo.

Datacija enote:

sredina 17. stol., 1645-1666

Avtor(ji):

Anton Josef Lerchinger (slikar; 1738-1750), Joseph Waitenhiller (slikar; 1738-1750), Franz Resch (štukater; 1738), Johann Rauch (štukater; 1738)

Varstvene usmeritve:

stavbe

LOKACIJA ENOTE DEDIŠČINE

Naselje: **PREDENCA**

Občina: **ŠMARJE PRI JELŠAH**

Lokacija:

Južno nad naseljem Šmarje, na slemenu hriba in nad Križevim potom.

PRISTOJNOSTI

Območna enota: **ZVKD Celje**

RAZGLASITEV

Vrsta spomenika **spomenik lokalnega pomena**

Akt razglasitve:

Odlok o razglasitvi naravnih znamenitosti ter kulturnih in zgodovinskih spomenikov na območju občine Šmarje pri Jelšah, Ur.l. RS* (16.03.1990-20.06.1991), št. 35/90-1826

Vrsta razglasitve: **stalna razglasitev do preklica**

Veljavnost razglasitve: **13.10.1990 -**